

**Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

Μαρία Βαϊοπούλου

Η ανάγνωση των αρχαιολογικών δεδομένων καθορίζεται κάθε φορά από το πλαίσιο αναφοράς στο οποίο εντάσσει ο ερευνητής τα σκόρπια κομμάτια του παρελθόντος που μελετά. Τα συμπεράσματα που απορρέουν από την έρευνά του επιδέχονται, όπως είναι εύλογο, πολλαπλές ερμηνείες. Κάθε ερμηνεία αντικατοπτρίζει και συνδέεται άμεσα με τους στόχους, τους θεωρητικούς και μεθοδολογικούς προσανατολισμούς κάθε μελετητή. Μέσα λοιπόν από την ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας είναι δυνατό να συναχθούν χρήσιμες πληροφορίες όσον αφορά στις γνώσεις μας γύρω από την πολιτισμική ταυτότητα τόσο μιας περιοχής όσο και μιας χρονικής περιόδου. Ο χώρος και χρόνος, εξάλλου, συνιστούν τους δύο άξονες οι οποίοι καθόρισαν και καθορίζουν ακόμα τις αρχαιολογικές έρευνες εν γένει. Η προσεκτική παρατήρηση και περιγραφή του χωρικού περιβάλλοντος μιας αρχαιολογικής θέσης και η μελέτη της χρονικής συνέχειας και ασυνέχειας στη ροή του βίου της είναι σημαντικές τόσο για τη μελέτη και την τελική κατανόησή της ανθρώπινης κατοίκησης όσο και για τον εντοπισμό των ενδεχόμενων - ενδογενών και εξωγενών- επιδράσεων και αλλαγών που συνέβησαν στις ανθρώπινες κοινωνίες. Η αρχαιολογική έρευνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (στο YEΧ) στη Θεσσαλία παρουσιάζεται κατά χρονολογική σειρά. Πιστεύουμε ότι με αυτό τον τρόπο είναι ευκολότερη τόσο η κατανόηση της εξέλιξης της έρευνας, όσο και η αλλαγή στον τρόπο σκέψης των αρχαιολόγων. Έτσι ο αναγνώστης μπορεί να μνηθεί ευκολότερα στα προβλήματα της έρευνας όσον αφορά αυτή την εποχή στο θεσσαλικό χώρο.

Οι απαρχές της έρευνας

Ο Habbo Gerhard Lölling¹ είναι ο πρώτος αρχαιολόγος, ο οποίος ενδιαφέρθηκε για τις *μαγούλες* στη Θεσσαλία. Το ενδιαφέρον του στράφηκε ιδιαίτερα

Χρησιμοποιούνται εκτός των καθιερωμένων οι παρακάτω συντομεύσεις :
Α.Ε.Θ.Σ.Ε. : Το αρχαιολογικό έργο στη Θεσσαλία και Στερεά Ελλάδα, Βόλος.
ΕΥΠΠΟ 2 : Το έργο του ΥΠΠΟ στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς
Αθήνα 1998.

στις μαγούλες του Διμηνίου και του Σέσκλου. Το 1886² ο πρώτος θολωτός τάφος γνωστός σαν «Λαμίοσπιτο» ή Τάφος Α του Διμηνίου³ είχε ήδη ανασκαφεί από τους H. G. Lolling και P. Wolters. Το 1889 ο P. Wolters⁴ μελέτησε και δημοσίευσε τη μυκηναϊκή κεραμική της Συλλογής Π. Αποστολίδη, η οποία προέρχεται από τις Παγασές⁵. Το 1896 ο Βασίλειος Λεονάρδος ανασκάπτει δύο θολωτούς τάφους της Γεωμετρικής εποχής στη Μαρμάριανη της Λάρισας. Δύο χρόνια αργότερα (1898), ο Χρήστος Τσουντας⁶ αποκαλύπτει ακόμη τέσσερις θολωτούς τάφους, παρόμοιους με αυτούς που εξερευνήθηκαν δύο χρόνια πριν από τον Βασίλειο Λεονάρδο. Από τους τέσσερις θολωτούς τάφους ο ένας χρονολογείται στην YEX⁷. Οι τάφοι της Μαρμάριανης καθώς και τα κτερίσματα που αυτοί περιείχαν μελετήθηκαν εκτενώς από τους W.A. Heurtley και T.C. Skeat⁸ (1931). Μετά το καθάρισμα των τάφων, αποκαλύφθηκε ότι αυτοί είχαν θεμελιωθεί σε οικιστικά στρώματα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (στο εξής ΠΕΧ). Η επιφανειακή έρευνα στους γύρω αγρούς καθώς και οι δοκιμαστικές τομές, οι οποίες έφθασαν σε βάθος 5,50μ. από την επιφάνεια του εδάφους, απέδειξαν την ύπαρξη οικιστικών στρωμάτων της ΠΕΧ. Το 1901⁹ ο Βαλέριος Στάης ανασκάπτει το δεύτερο θολωτό τάφο¹⁰ του Διμηνίου, ενώ

GMS 1 : Hope Simpson R., *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites*, London 1965.

GMS 2: Hope Simpson, R., and O.T.P.K. Dickinson, *A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, Vol. 1: The Mainland and the Islands* (SIMA 52), Göteborg 1979.

¹ Lolling 1884, 97 κ.ε.

² Lolling 1884, 99-103, Lolling & Wolters 1886, 437κ.ε., Lolling & Wolters 1887, 136 κ.ε., Τσουντας, 1908, Wace & Thompson 1912, 75-85, Alin 1969, 144, Pelon, 1978 :144-247.

³ Ο τάφος βρίσκεται 300μ. δυτικά του λόφου του νεολιθικού οικισμού, κτισμένος σε επικλινή βουνοπλαγιά. Η διάμετρος της θόλου είναι 8.50μ., το δε ύψος της είναι 9μ. Οι παρειές της έχουν απότομη κλίση προς τα άνω. Ο διάδρομος έχει μήκος 16μ. Η είσοδος διαθέτει ανακουφιστικό τρίγωνο πάνω από το ανώφλι. Στο εσωτερικό της θόλου ήρθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος κτισμένος με πλιθιά.

⁴ Wolters 1889, 262 κ.ε..

⁵ Πρόκειται για τα Πευκάκια.

⁶ Τσουντας 1899, 101 κ.ε., Τσουντας 1908, 122, Wace & Thompson 1912, 53, Hunter 1953, 11, 39 Desborough 1964 : Index ; GMS 1, 152, GMS 2, 283, Alin 1969, 139, Pelon 1976, 252, Feuer 1983, Atlas 1992.

⁷ Για τον τάφο αυτό, ο οποίος χρονολογείται στην Y.E.ΠΙΑ2-B περίοδο, γνωρίζουμε μόνο τις διαστάσεις του. Η διάμετρος της θόλου ήταν 4μ. το δε ύψος της έφθανε το 1μ.

⁸ Heurtley & Skeat 1930-1931, πίν. 55.

⁹ Στάης 1901, 37κ.ε., Τσουντας 1908, 27, Wace & Thompson 1912, 75-85.

¹⁰ Πρόκειται για έναν μεγάλο θολωτό τάφο καλά κατασκευασμένο. Η διάμετρος της θόλου είναι 8.30μ. Το σωζόμενο ύψος ήταν 4,50μ. Ο δρόμος έχει μήκος 15,35μ. Όπως ο τάφος Α, διαθέτει ανακουφιστικό τρίγωνο πάνω από το ανώφλι. Το ανώφλι είναι συμπαγές, δηλαδή ακολουθεί τον κανόνα των περισσοτέρων περιπτώσεων της μυκηναϊκής Ελλάδας. Στο εσωτερικό του θαλάμου, στο βόρειο τμήμα του ήρθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος (μήκους 3,60μ, πλάτους 2,90μ και ύψους

συγχρόνως ξεκινάει την ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού. Την ίδια χρονιά ο Β. Στάης και στη συνέχεια ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος κατά τα έτη 1906 -1910, έφεραν στο φως και άλλους μυκηναϊκούς τάφους. Η ύπαρξη ενός προ-μυκηναϊκού και μυκηναϊκού οικισμού επισημαίνεται επίσης από τον Χρήστο Τσουντα (1908) και τους Α.Ι.Β. Wace και Μ.Σ. Thompson (1912). Κατά τη διάρκεια του ιδίου έτους (1901), ο Χ. Τσουντας αρχίζει τις ανασκαφές στο Σέσκλο και το 1903 ολοκληρώνει τις έρευνες που αφορούν στο Διμήνι¹¹.

Το 1904 ο Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης¹² ανοίγει πάλι την ανασκαφή του τάφου Β του Διμηνίου γνωστού και ως Καπακλί. Η έρευνα όσον αφορά στο μυκηναϊκό πολιτισμό στη Θεσσαλία χρωστά πολλά στον Κ. Κουρουνιώτη. Χάρη σε αυτόν έχουμε λεπτομερείς περιγραφές των ανασκαφών, κάτι που συναντάμε πολύ σπάνια στην εποχή του.

Ο Α. Αρβανιτόπουλος¹³ ωθούμενος από το θαυμασμό του για τα ομηρικά έπη υπήρξε ο πρώτος ο οποίος ενδιαφέρθηκε πραγματικά για την μυκηναϊκή εποχή στην Θεσσαλία. Το 1908 ανέσκαψε ένα θολωτό τάφο καθώς και έναν κιβωτιόσχημο στους Γόννους¹⁴. Δυστυχώς δεν σώθηκαν τα ημερολόγια ανασκαφής του έτσι ώστε να έχουμε περισσότερες πληροφορίες. Ο κιβωτιόσχημος τάφος είναι ακόμη ορατός στο Besik-Téré¹⁵ αλλά δεν υπάρχουν ίχνη του θολωτού.

Η ανασκαφή της Τζάνη Μαγούλας άρχισε τον Ιούλιο του 1909 υπό την διεύθυνση των Α.Ι.Β. Wace και Μ.Σ. Thompson¹⁶. Εκτός από τη νεολιθική κεραμική, στο στρώμα VIII, ήρθε στο φως επίσης κεραμική η οποία χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ. Αξιοσημείωτο για την εποχή είναι το ότι οι Wace και Thompson έκαναν αναλύσεις πηλού της κεραμικής καθώς και ταυτοποίηση των σπόρων που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας.

1,55μ). Σύμφωνα με τον Στάη είναι όμοιος –αν εξαιρεθεί το ότι δεν βρέθηκαν λακκοειδείς τάφοι στο Διμήνι- με το θολωτό τάφο του Θορικού τον οποίο ανέσκαψε ο ίδιος.

¹¹ Τσουντας 1908, 27&70

¹² Κουρουνιώτης 1906, 211-240, Alin 1969, 144, Pelon 1978, 244-247.

¹³ Ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1874 και πέθανε στην Αθήνα το 1942. Σπούδασε στην Αθήνα, Γερμανία, Αγγλία και Ιταλία. Υπήρξε Έφορος Αρχαιοτήτων Θεσσαλίας και κατόπιν Αττικής. Από το 1906 έως το 1926, συνεχίζοντας τις έρευνες του Χρ. Τσουντα εξερεύνησε νεολιθικές θέσεις και οικισμούς στη Θεσσαλία (Σέσκλο, Διμήνι, Άργισσα κ.ά.). Έκανε τις πρώτες ανασκαφές στην περιοχή του Αλμυρού μαζί με τους αρχαιολόγους Α. Wace, Μ. Thompson και Fr. Stählin. Σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή (Υ. Béquignon) εξερεύνησε την περιοχή Φερών Βελεστίνου και το ναό του Θάλειου Διός.

¹⁴ ΠΑΕ 1910 :248-252 ; Stählin 1924 :32 ; C.M.P. 1941 : 646 , G.M.S 1 :153, Alin 1969, 139 GMS2, 285

¹⁵ Besik-Tepe είναι το όνομα της Μαγούλας όπου υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη Μυκηναϊκού οικισμού στην περιοχή των Γόννων. Βρίσκεται απέναντι από την Ακρόπολη των ιστορικών χρόνων.

¹⁶ Wace & Thompson 1909, 152 κ.ε., Wace & Thompson, 1912, 137 κ.ε.

Ο θολωτός τάφος της Κτημένης (Δράνιτσα) ανασκάφηκε από τον Α. Αρβανιτόπουλο το 1911. Ήταν ήδη κατεστραμμένος, πιθανώς από την αρχαιότητα. Πρόκειται για ένα μικρών διαστάσεων τάφο του οποίου η διάμετρος του θαλάμου είναι 4,70μ. Μέσα στον τάφο, εκτός από τα κτερίσματα τα οποία χρονολογούν τον τάφο στη μεταβατική περίοδο από το τέλος της μυκηναϊκής στην αρχή της γεωμετρικής εποχής, αποκαλύφθηκαν επίσης τριάντα ένας σκελετοί, οι οποίοι σύμφωνα με τον ανασκαφέα είχαν καεί *in situ*.

Κατά την διάρκεια της άνοιξης του 1920¹⁷, ξεκίνησε η ανασκαφή του Ιερού του Δία Θάλειου δυτικά της πόλης του Βελεστίνου (*Φερραι*). Υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτός ο ναός κτίστηκε στη θέση παλαιότερου. Στη θεμελίωση εκτός από τα αφιερώματα διαφόρων εποχών τα οποία αποδεικνύουν τη λατρεία μιας γυναικείας θεότητας, ήρθαν στο φως ειδώλια και όστρακα της ΥΕΧ.

Οι δοκιμαστικές τομές που έγιναν στις αρχές του 1921¹⁸, στο λόφο γνωστό ως Κάστρο ή Παλιά του Βόλου αποκάλυψαν την ύπαρξη σε αυτή τη θέση ενός μυκηναϊκού *μεγάρου*, το οποίο θεμελιώνεται σε νεολιθικά στρώματα. Σύμφωνα με τον Αρβανιτόπουλο πρόκειται για κτίριο μεγάλων διαστάσεων πολύ καλής κατασκευής. Το κτίριο αυτό το ταύτισε με το ανάκτορο του Πηλέα, του βασιλιά της Ιωλκού ο οποίος σύμφωνα με το μύθο μετείχε στην αργοναυτική εκστρατεία.

Το 1927 ο Yves Béquignon¹⁹ μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας προσπαθώντας να εντοπίσει την θέση της μάχης των Φαρσάλων²⁰ ξεκίνησε ένα πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών. Την ίδια χρονική περίοδο ο Fr. Stählin διενέργησε παρόμοιες έρευνες στον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Παρόλο που είχαν επιλέξει διαφορετικούς δρόμους έρευνας, κατέληξαν στα ίδια σχεδόν συμπεράσματα όσον αφορά στη γενική θεωρία της μάχης, με την διαφορά ότι ο Fr. Stählin τοποθετεί σε άλλη θέση την Παλαιοφάρσαλο. Έχοντας σαν σκοπό να ολοκληρώσει τις έρευνές του ο Υ. Béquignon αποφάσισε να κάνει δοκιμαστικές τομές σε δύο θέσεις της περιοχής των Φαρσάλων, προς το τέλος Μαΐου με αρχές Ιουνίου του 1930²¹. Η μία

¹⁷ Αρβανιτόπουλος 1925-1926α, 37-42, BCH 45, 1921 :529

¹⁸ Αρβανιτόπουλος 1925-1926β, 115-117, BCH 45, 1921, 530.

¹⁹ Χάρη στις έρευνες του Υ. Béquignon, έχουμε αναλυτικές περιγραφές του τοπίου και του περιβάλλοντος της περιοχής των Φαρσάλων για την χρονική περίοδο από το 1927 έως το 1932. Οι εργασίες του δημοσιεύθηκαν στο BCH 52 έως 56 με τον τίτλο «*Études Thessaliennes I-VI*».

²⁰ Πρόκειται για την μάχη των Φαρσάλων η οποία έλαβε χώρα την 9η Αυγούστου 48 π.Χ. κατά την διάρκεια του ρωμαϊκού εμφυλίου πολέμου όπου βρέθηκαν αντιμέτωποι ο Ιούλιος Καίσαρας με τον Πομπήιο. Κερδίζοντας αυτή την μάχη, στην οποία ήταν αριθμητικά κατώτερος, ο Ιούλιος Καίσαρας, απέκτησε ένα αποφασιστικό πλεονέκτημα έναντι του αντιπάλου του..

²¹ Béquignon 1931, 89, 492-493.

ήταν η προτεινόμενη από τον Fr. Stählin και η άλλη από τον Leon Heuzey. Πρόκειται για τους οικισμούς Παλαιόκαστρο-Δερελί²² και Χτούρι. Ο πρώτος βρίσκεται ανατολικά των Φαρσάλων σε ένα ύψωμα που δεσπόζει στην αριστερή όχθη του Ενιπέα με υψόμετρο περίπου 200μ. Στη δυτική παρειά του λόφου αναγνωρίστηκε οχυρωματικό τείχος. Δεν σώζεται παρά το κάτω τμήμα του το οποίο είναι κατασκευασμένο με αργούς λίθους. Το τείχος είχε μη ομοιόμορφο σχήμα και ακολουθούσε το περίγραμμα του λόφου. Στο εσωτερικό του υπήρχε ένας οικισμός του οποίου τα ίχνη εμφανίστηκαν σε βάθος από 0,35μ. έως 0,40μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η ανασκαφή έφερε στο φως τοίχους κατασκευασμένους με αργούς λίθους οι οποίοι πιθανόν να ανήκαν σε κατοικίες. Δυτικά και μέσα στον οικισμό, αποκαλύφθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι οι οποίοι περιείχαν παιδικούς σκελετούς. Οι κατασκευές δεν χρονολογήθηκαν από τον ανασκαφέα. Σύμφωνα με την κεραμική που ήλθε στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, ο οικισμός χρονολογείται από την Πρώιμη εποχή του Χαλκού μέχρι και τον 6^ο αι. π. Χ. Μετά από τα προαναφερόμενα ευρήματα ο Υ. Béquignon, απορρίπτει την υπόθεση του Fr. Stählin ότι η Ομηρική Φθία βρισκόταν στην Μαγούλα Φετίχ-Τζαμί²³ δίπλα στον Απιδανό ποταμό. Σύμφωνα με την άποψή του, εάν η μαγούλα του Παλαιόκαστρου ταυτίζεται με την Παλαιοφάρσαλο των αρχαίων κειμένων, πρέπει να της αποδοθούν επίσης όλα τα θρυλικά γεγονότα με τα οποία είναι συνυφασμένη.

Ο δεύτερος χώρος που ερευνήθηκε, δηλαδή ο οικισμός του Χτούρι, βρίσκεται περίπου 11 χλμ βορειοδυτικά των Φαρσάλων. Πρόκειται για λόφο ο οποίος έχει επίμηκες σχήμα και κορυφώνεται στα 211μ. Την εποχή που έγινε η έρευνα περιβαλλόταν από βάλτο. Η ανασκαφή διήρκεσε 10 μέρες από 31 Μαΐου έως 10 Ιουνίου 1931. Αναγνωρίστηκαν δύο μη ομόκεντροι οχυρωματικοί περίβολοι οι οποίοι περιέτρεχαν τον λόφο σε δύο διαφορετικά επίπεδα. Ο πρώτος ήταν κτισμένος σε απόσταση 125μ. περίπου από την κορυφή του υψώματος, και περιβάλλει ένα είδος τεχνητής πλατφόρμας η οποία είναι κατασκευασμένη με το πολυγωνικό σύστημα δόμησης. Ο οχυρωματικός περίβολος ήταν θεμελιωμένος κατευθείαν στον φυσικό βράχο και ήταν διάτρητος από πολυάριθμες εισόδους. Δεν βρέθηκε καμία κατασκευή στο εσωτερικό του.

²² Ο Υ. Béquignon πιθανώς κατάλαβε λάθος το όνομα του Δεμερλί (Σταυρός ή Παλαιοφάρσαλα) και όχι Δερελί, διότι αυτό το τελευταίο είναι η τούρκικη ονομασία των Γόννων (Λάρισα)

²³ Πρόκειται για τη Μαγούλα η οποία είναι γνωστή επίσης και ως Μαγούλα Αγίας Παρασκευής και βρίσκεται στην σύγχρονη πόλη των Φαρσάλων.

Ο δεύτερος οχυρωματικός περίβολος έχει σχήμα ωοειδές και φέρει πέντε πύργους. Οι δοκιμαστικές τομές έγιναν σε διαφορετικά σημεία του τείχους, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Παρότι η κεραμική αποκαλύφθηκε σε διαδοχικά στρώματα, ήταν αδύνατον να επιτευχθεί μία αυστηρή στρωματογραφία, διότι τα στρώματα ήταν διαταραγμένα με συνέπεια μυκηναϊκά και μελαμβαφή όστρακα της ελληνιστικής περιόδου να βρίσκονται στο ίδιο στρώμα. Οι δοκιμαστικές αρχαιολογικές έρευνες έφεραν στο φως : 1) κατάλοιπα τοίχων και μιας νεκρόπολης στην οποία βρέθηκε μία λάρνακα²⁴ με μυκηναϊκά όστρακα. 2) την θεμελίωση ενός τετράπλευρου κτιρίου με λάκκο ο οποίος περιείχε πρωτογεωμετρικά όστρακα. Σύμφωνα με τον Υ. Βéquignon ο οικισμός στο Χτούρι έδωσε πολυάριθμη κεραμική της Υ.Ε. ΙΙΙ.

Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1950 δεν υπάρχουν άλλες άξιες λόγου έρευνες. Το 1951, 1952 και 1953 ο Νικόλαος Βερδελής²⁵ ανέσκαψε πέντε θολωτούς τάφους στον Πτελεό. Πρόκειται για τέσσερις μικρών διαστάσεων τάφους οι οποίοι βρέθηκαν στην θέση Γρίτσα (τάφοι Α, Β, Γ και Δ) και ένας επίσης θολωτός τάφος (Τάφος Ε) στην θέση Άγιοι Θεόδωροι²⁶ των οποίων η διάμετρός της θόλου κυμαίνεται από 1,90 μ. έως 4,06μ. Χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙ Α2 έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ.

Μετά την αποκάλυψη του θολωτού τάφου της Γεωμετρικής εποχής²⁷ και τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός άλλου θολωτού τάφου της μυκηναϊκής εποχής στα Φάρσαλα, ο Βερδελής (1955) άρχισε ανασκαφικές έρευνες στη γειτονική μαγούλα γνωστή σαν Φετίχ Τζαμί²⁸ με σκοπό να αποκαλύψει τη μυκηναϊκή πόλη. Αυτός ο λόφος ο οποίος βρίσκεται στον πολεοδομικό ιστό της σύγχρονης πόλης των Φαρσάλων έχει το χαρακτηριστικό σχήμα μιας θεσσαλικής μαγούλας. Προστατεύεται από τα διπλανά υψώματα που κυριαρχούν στο θεσσαλικό κάμπο και συγχρόνως έχει ορατότητα προς όλα τα πιθανά περάσματα. Επιπλέον βρίσκεται πολύ κοντά σε πηγές, αυτές του Απιδανού, και όχι μακριά από τον Ενιπέα. Τέλος, η ακρόπολη των

²⁴ Αυτή η λάρνακα θυμίζει εκείνη του Παλαικάστρου, η οποία χρονολογείται στην Υστερομινωική ΙΙΙ εποχή. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο βρίσκεται στο ότι αυτή από το Χτούρι δεν έχει πόδια και ούτε μνημειώδες κάλυμμα (ΒCH 56, 1932, 148, σημ.1).

²⁵ Βερδελής 1951, 141-150, ιδ. 1952 :164-181, ιδ. 1953 :120-152, Hunter 1958, 11, Desborough 1964:148, GMS1, 148, Alin 1962, 146, Pelon 1975, 248, Γαλλής 1992.

²⁶ Ο θολωτός τάφος Α είναι ο καλύτερα διατηρημένος από τους πέντε θολωτούς που ανασκάφθηκαν στον Πτελεό. Ο θάλαμος είναι κυκλικός διαμέτρου 4,06μ το δε σωζόμενο ύψος του είναι 3,10μ. Ο δρόμος έχει μήκος 2,90μ και προσανατολισμό από το δυτικά προς τα ανατολικά, η είσοδος έχει πλάτος 1,20μ.

²⁷ Βερδελής 1952, 195, ιδ. 1953, 128

²⁸ Είναι γνωστή επίσης σαν Μαγούλα Αγίας Παρασκευής από τον ομώνυμο ναό ο οποίος βρίσκεται στην κορυφή της μαγούλας.

ιστορικών χρόνων δεσπόζει στη μαγούλα του Φετίχ Τζαμί, θυμίζοντας κάποιες άλλες όπως την Ασπίδα στο Άργος, τις Μυκήνες, οι οποίες είναι κτισμένες είτε στην πεδιάδα είτε σε ύψωμα, το ύψος του οποίου είναι πάντα μικρότερο από εκείνο της ακρόπολης των ιστορικών χρόνων. Παρόμοια παραδείγματα βρίσκουμε και στη Θεσσαλία, όπως στους Γόννους (Besik –Téré), στο Κιέριον (Μακρυά Μαγούλα), στο Νέο Μοναστήρι (Ταψί). Θεωρήθηκε λοιπόν λογικό να ταυτιστεί ο χώρος αυτός στα Φάρσαλα με τον προϊστορικό οικισμό. Οι δοκιμαστικές τομές επιβεβαίωσαν τη συνεχή κατοίκηση του χώρου από τη Μέση Νεολιθική περίοδο.

Το 1953 ο Βερδελής έφερε στο φως μια σειρά ταφών στη θέση Άγιος Αθανάσιος, στην Αγρελιά²⁹ του νομού Τρικάλων. Πρόκειται για κιβωτιόσχημους τάφους οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΕΧ. Παράλληλα αποκάλυψε ένα κτίριο της Μέσης εποχής του Χαλκού. Τα κτερίσματα αυτών των ταφών μελετήθηκαν και δημοσιεύθηκαν από τον B. Feuer το 1983.

Το 1955, μια ομάδα Γερμανών αρχαιολόγων³⁰, υπό την διεύθυνση του Vladimir Milojević εκτός από τις ανασκαφές που διενέργησε στους προϊστορικούς οικισμούς Οτζάκι, Μαγούλα Αράπη και Μαγούλα Γκρεμός (Άργισσα), έκανε επιφανειακές έρευνες και δοκιμαστικές τομές και σε άλλες μαγούλες της θεσσαλικής πεδιάδας.

Η μαγούλα Γκρεμός ή Γκρεμούρα βρίσκεται στη βόρεια όχθη του Πηνειού, 5 χλμ περίπου δυτικά της Λάρισας. Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες θεσσαλικές μαγούλες. Οι δοκιμαστικές τομές έδειξαν ότι ο οικισμός κατοικήθηκε από την προϊστορία μέχρι και την Ελληνιστική Εποχή. Κατά τη μυκηναϊκή εποχή, υπήρξε οικισμός αλλά αυτός δεν ήταν πάνω στη μαγούλα, η οποία κατοικήθηκε κατά Πρώιμη και Μέση εποχή του Χαλκού. Ο χώρος ταυτίστηκε με την αρχαία Άργκουρα, την ομηρική Άργισσα.

Από την ίδια ομάδα έγιναν επιφανειακές έρευνες στην Μαγούλα Ταρτάρ και στην Πέτρα. Όσον αφορά στην πρώτη πίστευαν ότι θα μπορούσε να είναι η ομηρική Όρθη. Η δεύτερη με τους τρεις λόφους,³¹ πλούσιους σε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και ειδικά με το κυκλώπειο τείχος των 8χλμ., που κατά τη γνώμη του Y. Béquignon³² «θα μπορούσε να είναι η μεγαλύτερη μυκηναϊκή ακρόπολη γνωστή στον ελλαδικό χώρο».

²⁹ BCH 79,1955, 272, Π.Α.Ε. 1958, 61, AAA 1,1968, 293, Feuer 1983.

³⁰ BCH 80, 1956, 311

³¹ Είναι πολύ πιθανόν οι τρεις λόφοι οι οποίοι είναι γνωστοί σαν Πέτρα να ήταν νησίδες της λίμνης Κάρλας.

³² Béquignon, Y., 1932, 311

Επισκέφθηκαν επίσης τους οικισμούς Χτούρι και Άρνη³³. Κατά τη γνώμη τους, οι ανασκαφές σε αυτούς τους δύο οικισμούς θα έφερναν στο φως μεγάλες μυκηναϊκές πόλεις. Μετά τις δοκιμαστικές τομές οι οποίες έγιναν στη Μαγούλα Γκρεμός και τις επιφανειακές έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι στη Θεσσαλία δεν δημιουργήθηκε ένας πολιτισμός κατά την ΥΕΧ αντίστοιχος με εκείνον του ηπειρωτικού νότου.

Κατά τα έτη 1967-1977³⁴, η ομάδα των Γερμανών αρχαιολόγων υπό τη διεύθυνση του V. Milošić άρχισε συστηματική ανασκαφή στη χερσόνησο των Πευκακίων.

Η θητεία του Δ. Ρ. Θεοχάρη στη Θ΄ Περιφέρεια Κλασικών Αρχαιοτήτων

Οι ανασκαφές στη Θεσσαλία αυξήθηκαν σημαντικά στην αρχή της θητείας του Δ. Ρ. Θεοχάρη στην Θ΄ Περιφέρεια Κλασικών Αρχαιοτήτων που είχε ως έδρα τον Βόλο.

Οι βασικές αρχές που δίδαξε ο Δ. Θεοχάρης όσον αφορά στην αρχαιολογική έρευνα είναι η ιδέα της αδιάσπαστης πολιτισμικής συνέχειας καθώς και ο ρόλος του γηγενούς στοιχείου ως δυναμικού αποδέκτη των νέων ιδεών, όπως επίσης και η σημασία της ανταλλαγής των αγαθών και της κυκλοφορίας των ιδεών στην προοδευτική αλλαγή που σημειώνεται στην εξέλιξη των φάσεων του προϊστορικού πολιτισμού.

Η συμμετοχή του στις ανασκαφές των Μυκηνών του έδωσε το έναυσμα να αναζητήσει την Ιωλκό, την περίφημη πόλη του Ιάσωνα. Οι πολυάριθμες ανασκαφές του έφεραν στο φως πτυχές του μυκηναϊκού πολιτισμού στην Θεσσαλία.

Κατά τα έτη από το 1956 έως το 1961³⁵, ο Δ. Ρ. Θεοχάρης πραγματοποιεί ανασκαφικές έρευνες στον λόφο Κάστρο του Βόλου, αναζητώντας την Ιωλκό. Αποκάλυψε δύο αρχιτεκτονικές φάσεις ενός μυκηναϊκού *μεγάρου*, οι οποίες έχουν χρονολογική συνέχεια. Σύμφωνα με εκείνον, αυτό το κτίριο, το οποίο χρονολογείται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ1 περίοδο, καταστράφηκε από πυρκαγιά. Την ίδια περίοδο (1957) έκανε μία μικρή στρωματογραφική έρευνα στα Πευκάκια όπου αποκάλυψε στρώματα κατοίκησης της Υστεροελλαδικής Ι-ΙΙΙ περιόδου καθώς επίσης

³³ Πρόκειται για το όνομα με το οποίο είναι γνωστός ο μυκηναϊκός οικισμός Μακρυνά Μαγούλα (Κιέριον)

³⁴ Maran 1992.

³⁵ ΑΔ 1956, 1957, 1959, 1960Α, 1960Β, 1961Α, 1961Β.

και στρώματα κατοίκησης της Νεότερης Νεολιθικής, Πρώιμης και Μέσης εποχής του Χαλκού. Μάλιστα ταύτισε τον οικισμό στα Πευκάκια με την Νηλεία, δηλαδή την πόλη που έκτισε ο Νηλέας, ο αδελφός του Πηλέα, βασιλιάς της Ιωλκού. Οι στρωματογραφικές τομές στην Πύρασσο³⁶(Μαγνησία) έφεραν στο φως τα κατάλοιπα ενός προϊστορικού οικισμού. Εκτός από τα νεολιθικά στρώματα και τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός κτιρίου του 5^{ου} αι. π. Χ. περισυλλέχθηκε επίσης μυκηναϊκή κεραμική. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, αυτή η αποκάλυψη ήταν πολύ σημαντική για τη μυκηναϊκή τοπογραφία της Θεσσαλίας. Ένας από τους λόγους που το πίστευε ήταν διότι η Πύρασος αναφέρεται στον *νηών κατάλογο* του Ομήρου.

Λόγω του ότι η Μαγούλα του Φετίχ-Τζαμί ταυτίστηκε από Fr. Stählin και τον N. Βερδελή με την ομηρική Φθία, ο Δ. Ρ. Θεοχάρης έκανε κάποιες δοκιμαστικές τομές³⁷ στη Μαγούλα. Από τις δοκιμαστικές αυτές τομές ήρθαν στο φως τμήματα τοίχων κατασκευασμένα με αρχαίο οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση, κεραμική των ελληνιστικών χρόνων και στα βαθύτερα στρώματα πολυάριθμα όστρακα της Νεολιθικής εποχής ιδίως της Νεότερης Νεολιθικής. Όστρακα της εποχής του Χαλκού καθώς και μυκηναϊκά αποκαλύφθηκαν αλλά όχι σε καθαρά μυκηναϊκό στρώμα.

Κατά τη διάρκεια των ετών από 1956 έως 1958 και 1964, ο Δ. Ρ. Θεοχάρης διενήργησε ανασκαφικές έρευνες στα Τρίκαλα (Ασκληπιείο).³⁸ Κάτω από τα αρχιτεκτονικά λείψανα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής και σε βάθος 3,5μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκάλυψε όστρακα τα οποία χρονολόγησε στην Μέση εποχή του Χαλκού καθώς και στην Υστεροελλαδική III A2/B. Η ανασκαφή δημοσιεύθηκε το 1959 από την Μ. Παπαδοπούλου-Θεοχάρη³⁹.

Το 1963, στο ρέμα Καρά Ντερές,⁴⁰ στο Μεγάλο Μοναστήρι⁴¹ (Λάρισα) αποκάλυψε ένα θαλαμωτό τάφο, ο οποίος είχε προηγουμένως συληθεί από αρχαιοκάπηλους. Ο Δ. Ρ. Θεοχάρης ανέσκαψε τέσσερις άλλους γειτονικούς τάφους στην δεξιά όχθη του ρέματος. Πρόκειται για θαλαμωτούς τάφους πλούσιους σε κτερίσματα, οι οποίοι ανήκουν σε μυκηναϊκό νεκροταφείο. Πρόκειται για το πρώτο νεκροταφείο της YEX που αποκαλύφθηκε στη περιοχή. Σύμφωνα με τα κτερίσματα οι τάφοι χρονολογούνται από την Υστεροελλαδική IIIA έως την IIIB και πρόκειται

³⁶ Α.Δ 1958B, 1959, *Θεσσαλικά* 1959, 30-68.

³⁷ ΑΔ 16, 1960, *Χρονικά* 175, 19, 1964, *Χρονικά*, 260.

³⁸ ΠΑΕ 1958, ΑΔ 16, 1960, *Χρονικά*, 169, ΑΔ 20, 1965, *Χρονικά*, 316, ΑΔ 21, 1966, *Χρονικά*, 247, *Feuer* 1981, 127

³⁹ Παπαδοπούλου – Θεοχάρη 1959, 69-79.

⁴⁰ Σύμφωνα με τον Stählin (Hell. Thess. III) πρόκειται για την αρχαία Ονχεστό.

⁴¹ ΑΔ 1964, BCH 91, 1967, 708-709.

για τύπο τάφου τον οποίο συναντάμε για πρώτη φορά στην Θεσσαλία. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα τα κτερίσματα προέρχονται είτε από την Κύπρο είτε από κάποιο νησί των ανατολικών ακτών του Αιγαίου⁴².

Την ίδια χρονιά (1964)⁴³, διενήργησε ανασκαφική έρευνα στο Μπουνάρμπασι (Συκούριο). Πρόκειται για ένα ύψωμα το οποίο οριοθετείται βόρεια και βορειοδυτικά από τον παραπόταμο Καλαμίτσα και από δυτικά από το ρέμα Ασμάκι. Βρίσκεται στα 3,5 χλμ βορειοδυτικά του χωριού Συκούριον (Λάρισα). Οι δοκιμαστικές τομές που έλαβαν χώρα στο ύψωμα έφεραν στο φως καλά στρωματογραφημένα στρώματα των οποίων η κεραμική χρονολογείται από την Αρχαιότερη Νεολιθική έως και την ΥΕΧ. Σχεδόν επιφανειακά, εντοπίστηκε σημαντικό μυκηναϊκό στρώμα, μέσα στο οποίο αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα καθώς και όστρακα τα οποία χρονολογούνται κυρίως κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΑ/Β περίοδο. Στο νοτιοδυτικό άκρο του υψώματος ανασκάφθηκε τάφος ο οποίος χρονολογείται κατά την Μεσοελλαδική εποχή. Από γειτονικό συλημμένο τάφο προέρχεται ένα αλάβαστρο το οποίο χρονολογείται στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ. Μετά από αυτές τις αποκαλύψεις ο Δ. Ρ. Θεοχάρης συμπέρανε ότι πρόκειται για έναν πολύ σημαντικό οικισμό συγκρινόμενο με εκείνο της Ιωλκού.

Σε απόσταση 1,5 χλμ από το χωριό Άγιος Αντώνιος⁴⁴, στην θέση Χολέβα Τρύπα, ανασκάφθηκε το 1965 από τον ίδιο αρχαιολόγο, ένας κτιστός θαλαμοειδής τάφος. Η κεραμική που βρέθηκε στον δρόμο του τάφου τον χρονολογεί στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ αλλά ο τάφος συνέχισε να χρησιμοποιείται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΒ. Λόγω του ότι δεν ήταν γνωστός άλλος τάφος κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο ονόμασε αυτόν τον τύπο τάφου κτιστό θαλαμοειδή⁴⁵. Σύμφωνα με τον Θεοχάρη αυτός ο τάφος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφενός μεν διότι βρέθηκε σε μία περιοχή αρκετά απομονωμένη

⁴² Εκτός από την κεραμική από αυτούς τους τάφους προέρχονται επίσης, ένα πήλινο άρμα με δύο άλογα τα οποία διακοσμούνται με γραπτά σχέδια, ένας μεγάλος αριθμός κοσμημάτων από υαλόμαζα, ειδικά χάνδρες διαφόρων σχημάτων, καθώς πολυάριθμα χρυσά αντικείμενα, όπως ένα δαχτυλίδι το οποίο φέρει σφραγιδόλιθο, Ένας κυλινδρικός σφραγιδόλιθος από πράσινη φαγεντιανή με παράσταση τεσσάρων μορφών, ένας μικρότερος ανατολικής προέλευσης, Πολυάριθμες πινακίδες από υαλόμαζα που φέρει διακόσμηση, 19 διπλές χρυσές χάνδρες, και διάφορα άλλα πολύτιμα αντικείμενα.

⁴³ ΑΔ 19, 1964, Χρονικά, 262, BCH 91, 1967, Chroniques, 709, 711. Το 1966 στο πλαίσιο επιφανειακής έρευνας η οποία διεξήχθη από γερμανούς αρχαιολόγους σε διάφορους οικισμούς της περιοχής της Λάρισας, αποτυπώθηκε ο αρχαιολογικός χώρος. Η κεραμική καθώς και η σχεδιαστική αποτύπωση του χώρου δημοσιεύθηκαν από τον Kl. Kilian 1966.

⁴⁴ Το χωριό Άγιος Αντώνιος βρίσκεται σε απόσταση 21χλμ νοτιοανατολικά των Φαρσάλων και σε υψόμετρο περίπου 460μ.

⁴⁵ Α.Δ 19(1964) Β1, 261

αφετέρου δε αποδεικνύεται ότι στις περιπτώσεις που το έδαφος δεν προσφερόταν για την κατασκευή θαλαμοειδών τάφων κατασκεύαζαν κτιστούς. Η κάτοψή του δεν έχει πολλές ομοιότητες με την κάτοψη των θολωτών. Ο προσανατολισμός του δρόμου καθώς και η κάτοψη του νεκρικού θαλάμου θυμίζουν περισσότερο τους θαλαμοειδείς τάφους. Αυτός ο τύπος τάφου διατηρήθηκε στη Θεσσαλία μέχρι και τη Γεωμετρική εποχή⁴⁶. Τον Οκτώβριο του 1965,⁴⁷ στην ίδια περιοχή, αρχαιοκάπηλοι σύλησαν ένα δεύτερο όμοιο με τον προηγούμενο τάφο. Η ανασκαφή που ακολούθησε έφερε στο φως ένα κτιστό θαλαμοειδή τάφο που με βάση τα κτερίσματα χρονολογήθηκε στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ.

Η ανασκαφή που ξεκίνησε ο Δ. Ρ. Θεοχάρης⁴⁸ το 1965 στο Νέο Μοναστήρι, (Φθιώτιδας) δεν έδωσε παρά ενδείξεις κατοίκησης κατά τη μυκηναϊκή εποχή, οι οποίες χρονολογήθηκαν με βάση την κεραμική στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ περίοδο. Στην κορυφή της Μαγούλας Ταψί βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα της κλασικής εποχής καθώς και μυκηναϊκά όστρακα.

Τρία χρόνια αργότερα (1968), αποκάλυψε δύο θολωτούς τάφους κοντά στο χωριό Σπηλιά,⁴⁹ στην Όσσα. Οι δύο τάφοι βρέθηκαν σε απόσταση ενός περίπου χιλιομέτρου. Ο πρώτος στη θέση Καβάκι χρονολογήθηκε με βάση τα κτερίσματα στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ2/ΙΙ Β1. Ο δεύτερος στη θέση Κιμπουρλή, στην Υστεροελλαδική ΙΙΙ και ανήκει σε μία ομάδα τάφων της ίδιας περιόδου. Όπως κάθε φορά που ο Δ. Ρ. Θεοχάρης αποκάλυπτε τάφους, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, αναζήτησε τον πιο κοντινό οικισμό στον οποίο ανήκαν οι τάφοι. Σύμφωνα με εκείνον οι τάφοι ανήκουν στον οικισμό του Μπουνάρμπασι. Αυτό βέβαια δεν φαίνεται πολύ πιθανό, διότι η απόσταση ανάμεσα στους τάφους και το Μπουνάρμπασι είναι πολύ μεγάλη.⁵⁰ Εάν κάποιος θεωρεί απαραίτητο να αναζητήσει κάποιο οικισμό το πιο λογικό θα ήταν να τον ψάξει στην περιοχή ανάμεσα στο Καβάκι και το Κιμπουρλή.

Ο Γ.Χ. Χουρμουζιάδης και το ρεύμα της Νέας Αρχαιολογίας στη Θεσσαλία

⁴⁶ Τζιαφάλιας – Ζαούρη 1994, 143-152

⁴⁷ ΑΔ 21, 1969, Χρονικά, 253.

⁴⁸ ΑΔ 21, 1966, 249-252.

⁴⁹ ΑΔ 1969, 252, ΑΑΑ 1969, 165-167, Pelon 1976, 252, GMS2, 284.

⁵⁰ Η απόσταση ανάμεσα στο Συκούριον και την Σπηλιά είναι σε ευθεία 12,50 περίπου χιλ. Επίσης η Σπηλιά βρίσκεται σε υψόμετρο 811μ σε αντίθεση με το Συκούριον το οποίο έχει υψόμετρο μόλις 91μ.

Παρόλο που ο Δ.Ρ. Θεοχάρης υπήρξε πρωτοπόρος για την εποχή του και έδωσε νέα πνοή στην προϊστορική έρευνα στην Θεσσαλία, παρέμεινε σε όλη του την καριέρα ένας κλασικός αρχαιολόγος τον οποίο γοήτευε η ανακάλυψη και η ομορφιά του ευρήματος. Η θεώρηση του όσον αφορά στην αρχαιολογική έρευνα ήταν κοντά σε εκείνη του V. G. Childe δηλαδή μία πολιτιστικό –ιστορική προσέγγιση.

Ο διάδοχός του στην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, Γιώργος Χουρμουζιάδης, είναι αυτός που εισήγαγε τις αρχές της Νέας Αρχαιολογίας και ειδικά της μαρξιστικής αρχαιολογίας. Δυστυχώς οι ιδέες του δεν είχαν απήχηση παρά μόνο στην προϊστορική αρχαιολογία και πιο συγκεκριμένα στον τομέα της Νεολιθικής εποχής. Οι Θεσσαλοί αρχαιολόγοι στην πλειονότητά τους, συνάδελφοί του στην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και φοιτητές του αργότερα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, ακολούθησαν τις ιδέες του.

Το 1966 κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών στον προϊστορικό οικισμό Μαγούλα Μεγάλο Παζαράκι⁵¹ διενήργησε επιφανειακή έρευνα στη γύρω περιοχή. Αναφέρει ότι περισυνέλλεξε μυκηναϊκή κεραμική από την Μαγούλα Θεοφάνη.⁵² Το 1967, ο Γ. Χουρμουζιάδης⁵³ ανέσκαψε εν μέρει ένα τύμβο πλησίον του χωριού Εξάλοφος, περίπου 12 χλμ δυτικά των Τρικάλων και σε μικρή απόσταση από το όρος Κερκέτιον. Έφερε στο φως δύο κιβωτιόσχημους τάφους, ο ένας ήταν στο κέντρο και ο άλλος στην περιφέρεια του τύμβου. Τα κτερίσματα τους χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ

Το χρονικό των ανασκαφών του τάφου του Γεωργικού και του Ιερού της Ιτωνίας Αθηνάς (Φύλια)

Στο Γεωργικό⁵⁴ κοντά στην Καρδίτσα, ένας θολωτός τάφος ανακαλύφθηκε τυχαία και ερευνήθηκε από τον Αρβανιτόπουλο το 1917. Όπως και στην περίπτωση της ανασκαφής του θολωτού των Γόννων έτσι και εδώ δεν σώζονται τα ημερολόγια της ανασκαφής.

Μετά από μερική καταστροφή του θολωτού τάφου του Γεωργικού⁵⁵ το 1957 από λαθροανασκαφείς, ο Δ.Ρ. Θεοχάρης ανέλαβε την αναστύλωση του

⁵¹ Α.Δ 22(1967)Β :301

⁵² Οι ανασκαφικές εργασίες που διεξήχθησαν στις παρυφές της Μαγούλας Θεοφάνη δεν μας έδωσαν παρά κεραμική της Μ.Ν καθώς και της Ν.Ν. (βλ. Μ. Βαϊοπούλου, Α.Δ. 58 Μελέτες)

⁵³ Α.Δ. 23 (1968) Β'2 : 263- 265, ΑΑΑ 1 (1968) : 289-295, BCH XCIV-1970 : 1052, Feuer 1981 : 129

⁵⁴ Εφημερίς 19 Μαρτίου/2 Απριλίου 1920, BCH 44(1920) :395, B.S.A. 1930-1931 :11

⁵⁵ Ο δρόμος έχει μήκος περίπου 9μ. και πλάτος 2,40μ. Η διάμετρος της θόλου κυμαίνεται από 8,70μ. έως 8,95μ. Το ύψος της είναι περίπου 9μ.

κατεστραμμένου τμήματος και συγχρόνως εξέτασε τις επιχώσεις που κάλυπταν τον τάφο⁵⁶. Χρονολογεί τον τάφο κατά την Υστεροελλαδική ΙΑ περίοδο λόγω του ότι στις επιχώσεις βρέθηκε αμαυρόχρωμη κεραμική, χρονολόγηση η οποία δεν έγινε αποδεκτή από άλλους ερευνητές. Το 1995 αρχίζουν οι εργασίες αναστύλωσης του θολωτού τάφου του Γεωργικού υπό την επίβλεψη του Χ. Ιντζεσίλογλου. Κατά την διάρκεια των εργασιών καθαρισμού του τάφου, έγιναν μικρές ανασκαφικές έρευνες. Μετά τον καθαρισμό του τάφου περισυλλέχθηκαν κάποια όστρακα, μία οστέινη χτένα, μερικές χάνδρες από χρυσό και από υαλόμαζα, ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος από φαγεντιανή τρεις σφραγίδες καθώς και ένα χρυσό δαχτυλίδι. Συγχρόνως ανασκάφηκε και ένας σωρός λίθων στα νότια του θολωτού τάφου. Η ανασκαφική έρευνα ολοκληρώθηκε το 1998, οπότε και μπόρεσε να επισημανθεί για πρώτη φορά η ύπαρξη λατρείας των προγόνων στην Θεσσαλία. Τα ευρήματα της ανασκαφής του 1995 στο θολωτό τάφο του Γεωργικού δημοσιεύτηκαν από τον Χ. Ιντζεσίλογλου το 2010⁵⁷.

Το Ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς (Φίλια)

Ελπίζοντας ότι θα αποκαλύψει το Ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας, προστάτιδας των Θεσσαλών, ο Α. Αρβανιτόπουλος το 1923⁵⁸ έκανε δοκιμαστικές τομές στην Άλω στην πεδιάδα του Αλμυρού, στις παρυφές της Όθρυς. Λόγω του ότι δεν αποκάλυψε παρά μόνο λείψανα της γεωμετρικής εποχής, αποφάσισε ότι έπρεπε να ψάξει για το Ιερό στην περιοχή πλησίον του Κιερίου (περιοχή Σοφάδες-Ματαράγκα-Πύργος Κιερίου). Πίστευε ότι το πιο πιθανόν ήταν να βρίσκεται στην ακρόπολη του Κιερίου και ότι στο Ιερό φυλάσσονταν τα αρχεία της πόλης. Το 1962, ο Δ. Ρ. Θεοχάρης έκανε κάποιες δοκιμαστικές τομές βόρεια του χωριού Φίλια στην θέση Χαμάμια. Η ανασκαφή συνεχίστηκε από τον Α. Λιάγκουρα το 1964, ο οποίος αποκάλυψε παχύ στρώμα με μυκηναϊκή κεραμική την οποία χρονολόγησε στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ. Το 1965, ο Δ. Ρ. Θεοχάρης επανήλθε στο χώρο⁵⁹ και η ανασκαφή που διενέργησε έδωσε σημαντικές πληροφορίες για το Ιερό της Ιτωνίας, γνωστό από τον Στράβωνα (Strabon, IX, 5,17). Στον κύριο τομέα (9Χ9μ.) ο οποίος είχε διαταραχθεί ήδη από

⁵⁶ ΑΔ 1960, Χρονικά, 171, *Θεσσαλικά* 1959, 69, BCH 1958, 754, Desborough 1964, 132, GMS2, 132, Alin 1962, 142, Pelon 1976, 252-253, GMS2 : 297.

⁵⁷ Ιντζεσίλογλου CMS Beiheft 8, 240-247(σφραγίδες).

⁵⁸ BCH 48, 1924, 483.

⁵⁹ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, 138, ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, 312, ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, 295, BCH 1964, 780, BCH 1967, 708, BCH 1970, 1049.

λαθρανασκαφείς αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Στο εσωτερικό της καθώς και στον περιβάλλοντα χώρο ήρθαν στο φως 28 ταφές νεότερων χρόνων. Η κεραμική ανήκει σε διάφορες χρονολογικές φάσεις. Αποκαλύφθηκαν επίσης αρχιτεκτονικά λείψανα ενός κτιρίου, το οποίο πιθανόν να ανήκει στην μυκηναϊκή εποχή, σε ανέπαφο στρώμα στο οποίο βρέθηκαν πολυάριθμα μυκηναϊκά όστρακα (πάχος στρώματος 0,30 μ. περίπου). Τα όστρακα καθώς και τα ειδώλια χρονολογήθηκαν στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ και είναι τοπικής παραγωγής.

Το 1980 οι τότε βοηθοί στην έδρα Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α. Πιλάλη-Παπαστερίου και Κ. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου έκαναν δοκιμαστικές τομές⁶⁰. Η ανασκαφή περιορίστηκε στο τετράγωνο Δ3 του Δ. Θεοχάρη, το οποίο χωρίστηκε σε τέσσερα τετράγωνα 4Χ4μ. Σε βάθος 1,64μ. από την επιφάνεια, δηλαδή στο στρώμα στο οποίο ο Δ. Θεοχάρης υπέθεσε ότι αποκάλυψε ένα μυκηναϊκό τοίχο, αποκαλύφθηκε η συνέχεια του τοίχου, καθώς και άλλοι δύο τοίχοι κάθετοι στο πρώτο. Αποκαλύφθηκε δηλαδή ένα τραπεζοειδές κτίριο του οποίου δεν αποκαλύφθηκε ο νότιος τοίχος. Το κτίριο όπως προαναφέρθηκε χρονολογήθηκε από τον Δ. Θεοχάρη στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ, αλλά οι Πιλάλη και Παπανθίμου εκφράζουν αμφιβολίες όσον αφορά στη χρονολόγηση του κτιρίου.

Η αρχαιολογική υπηρεσία και οι σωστικές ανασκαφές

Τον Ιούλιο του 1973 η Θ' Περιφέρεια Κλασικών Αρχαιοτήτων χωρίζεται στην Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Λαρίσης με έδρα την Λάρισα και αρμοδιότητα στους νομούς Λαρίσης, Τρικάλων, Καρδίτσας και Γρεβενών. Την Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου με έδρα τον Βόλο και αρμοδιότητα στο Νομό Μαγνησίας. Και την Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Λαμίας, με έδρα την Λαμία και αρμοδιότητα στους νομούς Φθιώτιδας και Ευρυτανίας.

Το 1977 απεβίωσε ο καθηγητής Δ. Θεοχάρης που υπήρξε η ψυχή και το πνεύμα κάθε αρχαιολογικής και ιστορικής κίνησης στη Θεσσαλία. Την ίδια περίοδο

⁶⁰ Πιλάλη-Παπαστερίου & Παπαευθυμίου – Παπανθίμου 1983, 49-67

απεβίωσε επίσης ο καθηγητής V. Milošić που συνέδεσε το έργο και την ζωή του με την Θεσσαλία⁶¹.

Ο διαχωρισμός της Θ' Περιφέρειας Κλασικών Αρχαιοτήτων σε τρεις Εφορείες είχε ως συνέπεια να επιτευχθεί ο καλύτερος έλεγχος άρα και η προστασία των αρχαιολογικών χώρων και συγχρόνως μειώθηκε η περιφέρεια αρμοδιότητας των αρχαιολόγων και έτσι επικεντρώθηκαν οι έρευνές τους στο στενότερα πλέον πλαίσιο που τους όριζαν οι νεοσυσταθείσες Εφορείες.

Νομός Μαγνησίας

Το 1977 αρχίζουν οι συστηματικές ανασκαφές του μυκηναϊκού οικισμού του Διμηνίου υπό την επίβλεψη της Β. Αδρύμη⁶². Από την ανασκαφή ήρθαν στο φως τρεις φάσεις της YEX (Υστεροελλαδική IIIA, B2 και Γ1). Οι ανασκαφές⁶³ αποκάλυψαν φάσεις όλων των προϊστορικών περιόδων από την Νεότερη Νεολιθική έως την YEX. Από την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο (Υστεροελλαδική I- IIA) ήρθαν στο φως λίγα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα συνοδευόμενα από αμαυρόχρωμη πολύχρωμη κεραμική της Μέσης εποχής του Χαλκού, τα οποία συνέχιζαν να κατασκευάζονται και κατά την διάρκεια αυτών των δύο περιόδων. Κατά την διάρκεια της Υστεροελλαδικής III B2 περιόδου ο οικισμός δίνει την εντύπωση μιας πυκνοκατοικημένης πόλης, στην οποία ο χώρος είναι διευθετημένος με βασικό άξονα έναν κεντρικό δρόμο. Οι επεκτάσεις των σπιτιών οι οποίες πιθανόν να αποδεικνύουν την αύξηση του πληθυσμού οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικισμός ευημερούσε κατά την περίοδο αυτή. Παρόλο που παντού υπάρχουν ίχνη βίαιης καταστροφής, όλες οι κατοικίες που ερευνήθηκαν φαίνεται να εγκαταλείφθηκαν προς το τέλος του 13^{ου} αι. π. Χ. και τις αρχές του 12^{ου} αι. π. Χ. (Υστεροελλαδική IIIB2-YEIIIΓ). Στα τέλη του 13^{ου} αι. και στις αρχές του 12^{ου} αι. το κεντρικό αρχιτεκτονικό σύμπλεγμα καθώς και τα άλλα κτίρια του οικισμού καταστράφηκαν, όπως η πλειονότητα των μυκηναϊκών κέντρων της νότιας Ελλάδας. Η αιτία της καταστροφής δεν είναι εύκολο να καθοριστεί. Στην περίπτωση του Διμηνίου τα κτίρια καταρρέουν και ιδιαίτερα στο Μέγαρο Β ακολουθεί πυρκαγιά η οποία επιφέρει μεγάλη καταστροφή. Αμέσως μετά την καταστροφή, παρατηρείται σύντομη επανεγκατάσταση ενός μέρους του

⁶¹ Από τη δεκαετία του 1950 μέχρι το 1970 ο Δ. Θεοχάρης και ο V. Milošić ανασκάπτουν και δημοσιεύουν σειρά νεολιθικών και άλλων προϊστορικών θέσεων Θεσσαλίας.

⁶² ΑΔ 42, 1987, Χρονικά Β1, 251

⁶³ Αδρύμη- Σισμάνη, Β., 2004

πληθυσμού σε τμήμα του κεντρικού συμπλέγματος καθώς και ενός τμήματος του οικισμού, όπως φαίνεται από μικρές πρόχειρες επισκευές καθώς και κάποιες ανακατατάξεις στο Μέγαρο Α.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών για το δίκτυο ύδρευσης, στη συνοικία της Νέας Ιωνίας, πλησίον του Κάστρου (Βόλος)⁶⁴ ήρθε στο φως νεκροταφείο. Αυτή η ανασκαφή έγινε υπό την επίβλεψη της Α. Μπάτζιου -Ευσταθίου⁶⁵ (1981 και 1984). Πρόκειται για ένα νεκροταφείο το οποίο χρονολογείται από την Πρώιμη εποχή του Χαλκού έως και τη βυζαντινή εποχή. Από τους 350 τάφους που ανασκάφθηκαν, μόνο οι 19 χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ. Ήρθαν στο φως τριάντα δύο 32 αγγεία τα οποία χρονολογούνται στις Υστεροελλαδική ΙΙ-ΙΙΑ1, ΙΙΑ1, ΙΙΑ2 περιόδους. Από τα τριάντα δύο αγγεία μόνο τα δύο ήταν εισαγωγής. Στην πλειονότητά τους οι τάφοι χρονολογούνται από την Υστεροελλαδική ΙΙΒ και ΙΙΑ1 και παρά μόνο δύο χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ2. Κανένας τάφος δεν χρονολογείται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΒ και ΙΙΓ. Μετά από αυτό το χρονολογικό κενό, αποκαλύφθηκαν δύο μετα-μυκηναϊκοί τάφοι καθώς και ένας μεγάλος αριθμός τάφων της πρωτογεωμετρικής και της γεωμετρικής περιόδου. Σύμφωνα με την ανασκαφέα αυτό το χρονολογικό κενό είναι πιθανόν να οφείλεται σε μείωση του πληθυσμού του οικισμού στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο.

Το 1984⁶⁶ κατά τη διάρκεια εργασιών της Δ.Ε.Η. στη θέση Μαμαλαίικα στο Μαυρόλοφο Αλμυρού αποκαλύφθηκε λαξευτός θαλαμοειδής τάφος⁶⁷. Σύμφωνα με την κεραμική ο τάφος χρονολογήθηκε στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ2/Β περίοδο. Η αποκάλυψη αυτού του τάφου θεωρήθηκε πολύ σημαντική, διότι πρόκειται για το πρώτο αρχαιολογικό εύρημα αυτού του τύπου στην περιοχή. Σύμφωνα με την ανασκαφέα, υπάρχουν και άλλοι παρόμοιοι τάφοι στην περιοχή.

⁶⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι τμήμα αυτής της νεκρόπολης ανασκάφτηκε το 1967 από την Μ. Θεοχάρη. ΑΑΑ 3/2, 1970, 198-203.

⁶⁵ Μπάτζιου- Ευσταθίου, Α. 1985

⁶⁶ Μαλακασιώτη 1992, 267-271, ΑΔ 39, 1984, Χρονικά, 140.

⁶⁷ Ο δρόμος και ο θάλαμος του τάφου είναι λαξευμένοι με επιμέλεια σε σκληρό ασβεστούχο έδαφος. Ο δρόμος του τάφου έχει μήκος 6,37μ και πλάτος στην αρχή 1,45μ. και κοντά στο στόμιο της εισόδου 0,42μ. Το στόμιο του τάφου σφραγίζονταν με μεγάλη πλάκα και αριστερά –δεξιά τα κενά φράζονταν με μερικές πέτρες τοποθετημένες χωρίς επιμέλεια. Ο δρόμος οδηγούσε σε τετράπλευρο θάλαμο με δίριχτη στέγη. Οι διαστάσεις του θαλάμου είναι 2,85 μ. Χ 4,40 μ, ενώ η στέγη είχε ύψος 1,96 μ. Βρέθηκαν συνολικά οκτώ αγγεία: ένας ψευδόστομος αμφορέας, ένας τρίωτος απιόσχημος αμφορίσκος, τρία πήλινα αλάβαστρα, ένα μόνωτο κύπελλο, μία δίωτη υψίποδη κύλικα και μία πρόχους. Βρέθηκαν επίσης ψήφοι περιδέραιων από πηλό, υαλόμαζα, πολύτιμους λίθους καθώς επίσης και επτά σφραγιδόλιθοι από στεατίτη. Σε μία απόσταση γύρω στο 1,50μ από την έναρξη του δρόμου, αποκαλύφθηκε μικρός λαξευτός κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 0,70μ Χ 0,40μ ο οποίος ήταν άδειος.

Από το 1986, η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ (Βόλος) ξανάρχισε τις ανασκαφές στα Πευκάκια. Αυτή τη φορά σκοπός της ανασκαφής ήταν η οριοθέτηση του προϊστορικού οικισμού.

Κατά τη διάρκεια εκσκαπτικών εργασιών για την θεμελίωση κτιρίου, στα βορειοδυτικά όρια της πόλης του Βελεστίνου το 1988, η Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου⁶⁸ αποκάλυψε συστάδα θαλαμοειδών τάφων της μυκηναϊκής εποχής. Δεν ανέσκαψε παρά μόνο δύο. Θεώρησε σημαντική την παρουσία της συστάδας των θαλαμοειδών τάφων στο σημείο αυτό, γιατί αποτελεί στοιχείο αποφασιστικής σημασίας για την διερεύνηση της έκτασης και την κατανόηση της οργάνωσης και λειτουργίας του μυκηναϊκού οικισμού των Φερών.

Νομός Καρδίτσας

Το 1974 κατά τη διάρκεια κατασκευής αρδευτικού καναλιού στα ανατολικά της προϊστορικής Μαγούλας Κεραμαριά, στην περιοχή του Βλοχού, του Νομού Καρδίτσας, διενεργήθηκε μικρή σωστική ανασκαφική έρευνα υπό την επίβλεψη του Κ. Γαλλή.⁶⁹ Η ανασκαφή αυτή έφερε στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα τα οποία χρονολογήθηκαν στη μυκηναϊκή εποχή. Πρόκειται για τοίχους, πλάτους 0,50μ, οι οποίοι είχαν διατηρηθεί σε ύψος 0,20μ. Δεν ήταν δυνατόν να ξεχωρίσουν εσωτερικούς χώρους (δωμάτια). Αυτοί οι τοίχοι μάλλον ανήκαν σε κατοικίες οι οποίες βρισκόταν στις ανατολικές παρυφές του προϊστορικού οικισμού.

Κατά τη διάρκεια άροσης σε αγρό στην κοινοτική περιφέρεια Αγναντερού, δίπλα στην εθνική οδό Καρδίτσας–Τρικάλων, αποκαλύφθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών υπό την επίβλεψη του Λ. Χατζηαγγελάκη (1990) ήρθαν στο φως τάφοι οι οποίοι χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική και την ελληνιστική περίοδο. Ο πρόεδρος του χωριού παρέδωσε στην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ αντικείμενα τα οποία προέρχονται από τον ίδιο αγρό και χρονολογούνται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΑ2, ΙΙΑ/Β και ΙΙΑ1 περίοδο.

Το 1996⁷⁰ ο Λ. Χατζηαγγελάκης άρχισε τις ανασκαφικές έρευνες στην Μαγούλα Ζευγαρολείβαδο στη Συκεώνα, ανατολικά της εθνικής οδού Καρδίτσας – Λάρισας. Εκτός από τα νεολιθικά στρώματα, έφερε στο φως και αρχαιολογικό υλικό της Πρώιμης εποχής του Χαλκού καθώς και της μυκηναϊκής εποχής.

⁶⁸ ΑΔ 44, 1989, Χρονικά Β1, 219-220.

⁶⁹ ΑΔ 31, 1976, Χρονικά, 175.

⁷⁰ Α.Δ. (51)1996, 58

Νομός Τρικάλων

Με αφορμή τις εργασίες διαπλάτυνσης της εθνικής οδού Λάρισας- Τρικάλων (1998) διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στη θέση Πετρομαγούλα κοντά στο χωριό Ζάρκο. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε μυκηναϊκό κτίριο το οποίο αποτελείται από 10 χώρους, τέσσερεις αψιδοειδείς κατασκευές και ένα τμήμα του νεκροταφείου.⁷¹

Νομός Φθιώτιδας⁷²

Από το 1978 η ΙΔ' ΕΠΚΑ (Λαμία) διενέργησε σειρά σωστικών ανασκαφών στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, οι οποίες απέδειξαν τη συνέχεια της κατοίκησης του χώρου. Από το οικόπεδο Κ. Βουλτσίδη⁷³ προέρχονται οι πρώτες αποδείξεις της ύπαρξης μυκηναϊκού οικισμού και το σημαντικότερο της συνέχειας της κατοίκησης κατά την διάρκεια όλης της εποχής του Χαλκού και της εποχής του Σιδήρου. Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά την περίοδο 1979-1980 υπό την επίβλεψη της Φ. Δακορώνειας. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τα οποία αντιπροσωπεύονται από την θεμελίωση τριών τοίχων χρονολογούνται με βάση τη κεραμική στην Υστεροελλαδική ΙΒ-ΙΙΑ περίοδο. Οι ανασκαφές που έλαβαν χώρα το 1985 έφεραν στο φως δύο κιβωτιόσχημους τάφους κατασκευασμένους από πλάκες σχιστόλιθου, οι οποίοι περιείχαν σκελετούς τριών νηπίων. Σε απόσταση 30μ από τις ταφές στη νοτιοδυτική πλευρά του υψώματος, αρχιτεκτονικά λείψανα τα οποία ερμηνεύονται δύσκολα περιλαμβάνουν τρεις λάκκους-αποθέτες οι οποίοι χρονολογούνται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ.⁷⁴ Η αποκάλυψη αρχιτεκτονικών κατάλοιπων τριών κατοικιών της Πρώιμης εποχής του Χαλκού το 1986 απέδειξε την κατοίκηση του οικισμού από την 3^η χιλιετία π.Χ. εποχή έως την Κλασική περίοδο.⁷⁵

Το 1985 η Φ. Δακορώνια,⁷⁶ κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφικών ερευνών σε οικόπεδο το οποίο βρίσκεται σε απόσταση 30μ. νοτιοανατολικά της Μαγούλας Ταπσί στο Νέο Μοναστήρι, έφερε στο φως παραλληλόγραμμο κτίριο το

⁷¹ ΕΥΠΠΟ 2 1998, 112-113, BCH 123 (1999), 749

⁷² Το πεδινό τμήμα του νομού Φθιώτιδας που συνορεύει με τους Νομούς Καρδίτσας και Λάρισας μέχρι και της παρυφής της Όθρυος ανήκει γεωγραφικά στην δυτική Θεσσαλία.

⁷³ AAA 35, 1980, 250-252

⁷⁴ ΑΔ 40, 1985, Χρονικά, 178-179.

⁷⁵ ΑΔ 41, 1986, Χρονικά Β1, 64.

⁷⁶ ΑΔ 40, 1985, Χρονικά, 179.

οποίο διατηρούσε δάπεδο από άργιλο. Σύμφωνα με την κεραμική και τα ειδώλια το κτίριο χρονολογήθηκε στην Υστεροελλαδική ΙΙΙ. Σε γειτονικό οικόπεδο η Μ. Παπακωνσταντίνου⁷⁷ αποκάλυψε δύο παιδικούς τάφους οι οποίοι χρονολογούνται στην ίδια χρονολογική περίοδο με το προαναφερόμενο κτίριο.

Με το ΠΔ 191/13.07.2003 ιδρύεται η ΛΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων η οποία έχει αρμοδιότητα στους Νομούς Καρδίτσας και Τρικάλων με έδρα την Καρδίτσα. Με τον Νέο Οργανισμό του ΥΠΠΟ (2003) η Θεσσαλία χωρίζεται αρχαιολογικά σε δυτική Θεσσαλία, αρμοδιότητα της ΛΔ΄ ΕΠΚΑ, και ανατολική Θεσσαλία, αρμοδιότητα των ΙΓ΄ ΕΠΚΑ (Βόλος) και ΙΕ΄ ΕΠΚΑ (Λάρισα).

Το 2005 διεξήχθη από την ΛΔ΄ ΕΠΚΑ⁷⁸ μικρής έκτασης σωστική ανασκαφή στην Μαγούλα Παπουτσή στο κέντρο της πόλης του Παλαμά. Αποκαλύφθηκε τμήμα τείχους μήκους 6,30μ και πλάτους 1,60 μ., καθώς και κάποιοι τοίχοι οι οποίοι ανήκαν πιθανώς σε κατοικίες. Σύμφωνα με την κεραμική η Μαγούλα Παπουτσή κατοικήθηκε από Μέση εποχή του Χαλκού έως στις αρχές της Υστεροελλαδικής.

Με αφορμή την διάνοιξη αποστραγγιστικής αύλακας, στο πλαίσιο του αναδασμού στην κτηματική περιφέρεια του Δ.Δ. Μαυρομματίου, του Δήμου Μουζακίου, διεξήχθησαν σύντομες ανασκαφικές έρευνες κατά τα έτη 2003⁷⁹ από τον Λ. Χατζηαγγελάκη και κατά τα έτη 2006 και 2007 από τον Χ. Τσέλιο. Κατά το έτος 2003 διενεργήθηκε σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα στο Α πρηνές και τον πυθμένα της αύλακας. Στην τομή διαστάσεων 4 μ. Χ 4 μ., που έλαβε χώρα, δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Αντίθετα αποκάλυψε συγκέντρωση πληθώρας αγγείων καθώς και ειδωλίων της Ύστερης εποχής Χαλκού. Το 2006 και το 2007 έγιναν δύο ακόμη δοκιμαστικές τομές. Στο Β τμήμα της μίας εκ των τομών ήλθαν στο φως σε διάφορες θέσεις, εξήντα έξι (66) ολόκληρα, αλλά όχι ακέραια, αγγεία καθώς και πληθώρα άλλων οστράκων, δύο ειδώλια πτηνών, ένα ρυτό σε σχήμα ταύρου, καθώς και μία δισκοειδή ψήφο από κυανή υαλόμαζα. Το είδος των αρχαιολογικών ευρημάτων καθώς και η τοποθέτησή τους στον χώρο, οδήγησε τον Χ. Τσέλιο στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για οικισμό αλλά πολύ πιθανόν πρόκειται για Ιερό το οποίο χρονολογείται στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ2/Β περίοδο.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Οικονόμου 2006.

⁷⁹ Χατζηαγγελάκης 2007, Τσέλιος 2009.

Η ανασκαφή στη θέση Ράχες, στην κτηματική περιφέρεια Μασχολουρίου, του Δήμου Σοφάδων, η οποία διενεργηθεί από την γράφουσα, με αφορμή την εκτέλεση εργασιών για τον αγωγό φυσικού αερίου, έφερε στο φως δύο παραλληλόγραμμα κτίρια των οποίων η μεταξύ τους απόσταση είναι 300μ. Από το κτίριο Α αποκαλύφθηκε τμήμα μήκους 18μ. Το αποκαλυφθέν τμήμα αποτελείται από τρεις χώρους, οι δύο εκ των οποίων αποκαλύφθηκαν πλήρως. Ο τρίτος συνεχίζεται εκτός της ζώνης απαλλοτρίωσης του ΔΕΣΦΑ. Από τα ευρήματα οι δύο τουλάχιστον χώροι ήταν αποθηκευτικοί. Αποκαλύφθηκαν δύο πίθοι και μία μεταλλική χύτρα *in situ*. Η πλειονότητα των οστράκων ανήκει επίσης σε μεγάλα χονδροειδή αγγεία, πιθανώς πίθους. Τα όστρακα της λεπτής κεραμικής ήταν ελάχιστα. Το κτίριο Β αποκαλύφθηκε ολόκληρο και έχει διαστάσεις 19,45μ X 7μ. Χωρίζεται σε δύο χώρους. Από την κεραμική και τις χρονολογήσεις με την μέθοδο ^{14}C που έγιναν από το εργαστήριο του Δημόκριτου το κτίριο χρονολογείται στη μεταβατική περίοδο από τη Μέση εποχή του Χαλκού ΙΙΙ στην Υστεροελλαδική Ι περίοδο. Υπάρχουν ενδείξεις και για παλαιότερη φάση κατοίκησης στο βόρειο τμήμα του κτιρίου καθώς και στον περιβάλλοντα χώρο του. Η ανασκαφική έρευνα διακόπηκε χωρίς να ολοκληρωθεί, τον Νοέμβριο του 2008 λόγω έλλειψης χρηματοδότησης.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ο G. Daux και ο P. de la Coste-Meselière δημοσιεύουν στο *BCH*, 48, 1924, τα αποτελέσματα της περιοδείας τους το Νοεμβρίου του 1921 στο άρθρο με τίτλο «De Malide en Thessalie». Είναι οι πρώτοι οι οποίοι κατανόησαν ότι η περιοχή Σπερχειός- Όθρυς- Δυτική Θεσσαλία ανήκει στην ίδια πολιτιστική ενότητα. Το πιο ενδιαφέρον κομμάτι του άρθρου τους δεν είναι η περιγραφή των αρχαιολογικών χώρων αλλά η περιγραφή των διαβάσεων μέσω της Όθρυς. Είναι οι πρώτοι οι οποίοι λόγω της γεωγραφικής της θέσης καθώς και από τις περιγραφές του Titus Livius, ταύτισαν με την Πρόερνα τον οικισμό του Γυναικόκαστρου (Νέο Μοναστήρι) και αποτύπωσαν επίσης σχεδιαστικά το τείχος της.

Το 1931, οι W. A. Heurtley και T. C. Skeat δημοσιεύουν την ανασκαφή της Μαρμάριανης⁸⁰. Μετά από μία εισαγωγή που αφορά στη γεωγραφική θέση του οικισμού και το ιστορικό της έρευνας, μελετούν πρώτα τους τάφους για τους οποίους

⁸⁰ BSA 31, 1930-1931, 2-55

κάνουν ακριβείς περιγραφές. Στη συνέχεια αναφέρονται στη μελέτη της κεραμικής καθώς και των υπόλοιπων κτερισμάτων. Δεν περιγράφουν τον μυκηναϊκό τάφο διότι είχε ήδη καταρρεύσει. Θέτουν το ερώτημα της συνέχειας αυτού του τύπου ταφής στη Θεσσαλία και μετά την εξαφάνιση του από την υπόλοιπη ελλαδική χερσόνησο. Σύμφωνα με την άποψή τους πρόκειται για τοπικό φαινόμενο το οποίο οφείλεται εν μέρει στην αφθονία του σχιστόλιθου στην περιοχή, ο οποίος ήταν το κατεξοχήν υλικό κατασκευής τους.⁸¹ Σε κάθε περίπτωση στη Μαρμαρίανη έχουμε ένα παράδειγμα της επιβίωσης των ταφικών εθίμων της εποχής του Χαλκού στην εποχή του Σιδήρου⁸².

Η H. D. Hansen (1933)⁸³ στο βιβλίο της που δημοσιεύθηκε στη Βαλτιμόρη επαναλαμβάνει τις εργασίες των A.J.B. Wace και M.S. Thompson και δανείζεται στοιχεία από τον Χ. Τσουντα. Δεν παρουσιάζει τίποτα καινούργιο αλλά συνοψίζει όσα έγραψαν οι πρωτοπόροι της έρευνας. Η Θεσσαλία χωρίζεται σε βόρεια (Μαγούλα Ραχμάνι) και σε νότια (Σέσκλο, Ζερέλια, Τσαγκλί, Τζάνη Μαγούλα). Διαιρεί τις προϊστορικές περιόδους της Θεσσαλίας σε Θεσσαλική I, II, III και IV. : Θεσσαλική I : Η πρώτη νεολιθική περίοδος, Θεσσαλική II : Η φάση του Διμηνίου, Θεσσαλική III : Χαλκολιθική περίοδος, κατά τη διάρκεια της οποίας η Θεσσαλία υφίσταται επιρροές από Δουνάβιους πολιτισμούς, και τέλος Θεσσαλική IV : εποχή του Χαλκού. Στο κεφάλαιο VI συγκρίνει κάθε «θεσσαλική περίοδο» με τις αντίστοιχες περιόδους της υπόλοιπης Ελλάδας, τα Βαλκάνια και κάποιες φορές με την Ιταλία και τη Σικελία. Όσον αφορά στη μυκηναϊκή εποχή, η γνώμη της είναι ότι πρόκειται για μία περίοδο χωρίς μεγάλη σημασία για τη Θεσσαλία. Αντίθετα πρόκειται για μία περίοδο συνεχόμενης παρακμής και εκφυλισμού. Η Θεσσαλία συνδέεται περισσότερο με τη Μακεδονία παρά με την υπόλοιπη ελληνική χερσόνησο.

Το 1953 ο A.G. Hunter υποστήριξε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης την διδακτορική του διατριβή με τίτλο: *The Bronze Age in Thessaly and its Environs With Special Reference to Mycenaean Culture*. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια σύνθεσης δεδομένων που αφορούν αποκλειστικά στην Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία. Οι δύο προηγούμενες συνθέσεις, των Wace και Thompson (1912) και εκείνη της H.D. Hansen (1933), αναφέρονταν σε όλες τις προϊστορικές περιόδους της Θεσσαλίας. Ο Hunter στη διάρκεια της διεξαγωγής της επιφανειακής

⁸¹ Την εποχή που δημοσιεύτηκε το άρθρο τους δεν ήταν ακόμη γνωστοί ούτε οι τάφοι της Κραννώνας ούτε εκείνος των Αγίων Θεοδώρων στην Καρδίτσα.

⁸² Τζιαφάλιας & Ζαούρη 1994, 143-152.

⁸³ Hansen 1933.

έρευνας ανακάλυψε αρκετούς νέους οικισμούς. Στη διατριβή του οργανώνει έναν εκτενή κατάλογο των οικισμών καθώς και του δημοσιευμένου αρχαιολογικού υλικού.

Ο Olivier Pelon (1976)⁸⁴ αφιερώνει ένα τμήμα της διδακτορικής του διατριβής στη Θεσσαλία. Περιγράφει τους θεσσαλικούς θολωτούς τάφους τους οποίους συγκρίνει με τους όμοιους τους. Όσον αφορά στους τάφους του Πτελεού και εκείνον της Γκρίτσας στη σύγκριση που κάνει με τους αντίστοιχους της Αττικής και της Μεσσηνίας βρίσκει περισσότερες ομοιότητες με τους θολωτούς τάφους της Αττικής. Τους χρονολογεί στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ2 και ΙΙΙΓ. Οι μικρές τους διαστάσεις οφείλονται σε μία εξάπλωση αυτού του τύπου ταφής ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Όσον αφορά στους μεγάλους θολωτούς τάφους της Θεσσαλίας, δηλαδή αυτούς του Βόλου, του Διμηνίου και του Γεωργικού, οι ομοιότητες με τους θολωτούς τάφους της Μεσσηνίας και εκείνον του Μαραθώνα είναι αδιαμφισβήτητες. Η συγκριτική μελέτη των δύο θολωτών τάφων του Διμηνίου δεν αφήνει καμία αμφιβολία για τη διαφορά στη αρχιτεκτονική σύλληψη. Στην πραγματικότητα διαπιστώνονται αρκετές καθαρά στιλιστικά διαφορές. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα χρονολογικά δεδομένα, θεωρεί το θολωτό τάφο Α παλαιότερο από το θολωτό τάφο Β, χωρίς όμως να καθορίζει χρονολογία.

Όσον αφορά στο θολωτό τάφο του Γεωργικού, ο Ο. Pelon θέτει σε αμφισβήτηση τη χρονολόγηση του Δ. Ρ. Θεοχάρη (Υστεροελλαδική ΙΙ). Αυτό εξηγείται εν μέρει διότι λείπουν οι πληροφορίες όσον αφορά στην ανασκαφή του Μ. Σ. Αρβανιτόπουλου. Ο Θεοχάρης μάλιστα χρονολόγησε τον τάφο βασιζόμενος στα όστρακα με αμαυρόχρωμο διάκοσμο που αποκάλυψε στην επίχωση. Σύμφωνα με τον Pelon η χρονολόγηση αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή παρά μόνο για μία πρωιμότερη χρήση του τάφου, ενώ είναι της άποψη ότι ο τάφος του Γεωργικού δεν μπορεί να χρονολογηθεί πριν την Υστεροελλαδική ΙΙ, διότι τα πιο παλιά γνωστά αγγεία της περιοχής είναι εκείνα που προέρχονται από τον Παλαμά και χρονολογούνται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙ⁸⁵.

Στο άρθρο τους το οποίο δημοσιεύθηκε το 1981 οι Cavanagh και Laxton κάνουν καθαρά τεχνικές περιγραφές οι οποίες αφορούν στις θόλους των θολωτών τάφων. Η σύγκριση ανάμεσα στο θησαυρό του Ατρέα, τον τάφο των Δαιμόνων, του Διμηνίου και του Γεωργικού τους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι παρόλο που αυτοί οι

⁸⁴ Pelon 1976

⁸⁵ Η ανασκαφή στις Ράχες Μασχολουρίου που έγινε με την επίβλεψη της γράφουσας, διανεύδει την θεωρεία ότι τα παλαιότερα ευρήματα στην περιοχή χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική ΙΙ.

τέσσερις τάφοι δεν ανήκουν στην ίδια χρονολογική περίοδο, ούτε και στην ίδια γεωγραφική περιοχή, η μορφή των θόλων τους είναι σχεδόν πανομοιότυπη. Η ομοιότητα τους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μέθοδος για τη χάραξη της καμπύλης του τόξου ήταν η ίδια σε όλες τις περιπτώσεις. Επομένως, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι έχουν την ίδια καταγωγή. Δεδομένου ότι δεν υπάρχουν προγενέστερα αντίστοιχα παραδείγματα στην Κρήτη, θεωρήθηκε λογικό ότι η τεχνική αυτή αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Την ίδια χρονιά, ο R. Hope Simpson δημοσιεύει τη μονογραφία με τίτλο «*Mycenaean Greece*». Συνοψίζει την κατάσταση της έρευνας των μυκηναϊκών θέσεων στην Ελλάδα και κάνει μια σύντομη παρουσίαση των κυριότερων μνημείων αυτής της εποχής. Σε γενικές γραμμές αναδημοσιεύει το *Gazetteer* του 1965⁸⁶.

Το 1983 κυκλοφορεί το βιβλίο του B. Feuer «*The Northern Mycenaean Border in Thessaly*». Αυτό το βιβλίο έγινε η «βίβλος» των απανταχού μελετητών της Θεσσαλίας κατά την YEX. Ο B. Feuer ξεκίνησε με έρευνα πεδίου. Στόχος του η εξερεύνηση μιας περιοχής, άγνωστης μέχρι τότε, η οποία ανήκει στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Έπρεπε να εντοπίσει περιοχές της βόρειας Θεσσαλίας, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οριακές ή μεταβατικές. Όταν αυτές οι περιοχές θα είχαν εντοπισθεί θα ακολουθούσε μία λεπτομερής εργασία, η οποία θα αφορούσε στη θέση τους, στην έκτασή τους καθώς και στον περιβάλλοντα χώρο τους. Αυτή η εργασία θα τελείωνε με τη περισυλλογή επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού το οποίο θα αναλυόταν με σκοπό να συγκριθεί με αρχαιολογικό υλικό προερχόμενο από άλλες περιοχές της Ελλάδας. Αυτή η εργασία διεξήχθη στο βορειοανατολικό τμήμα της Θεσσαλίας, στην περιοχή δηλαδή που βρίσκεται ανάμεσα στη βόρεια όχθη του Πηνειού, δυτικά των Τρικάλων, και τις κορυφογραμμές της οροσειράς της Πίνδου. Στη σύγχρονη διοικητική διαίρεση πρόκειται για το βόρειο τμήμα της Θεσσαλίας και το νότιο τμήμα της δυτικής Μακεδονίας. Μέσα σε αυτή την αρκετά μεγάλη έκταση περίπου 5000 χλμ² επιλέχθηκαν διάφοροι μικρότεροι τομείς. Τελικά η περιοχή εργασίας περιορίστηκε στα 840 χλμ².

Στη μονογραφία του ο Feuer περιγράφει τους οικισμούς των δύο θεσσαλικών πεδιάδων (ανατολικής και δυτικής), εξαιρώντας την παραλιακή ζώνη, ενώ παρουσιάζει ταυτόχρονα το αρχαιολογικό τους υλικό. Υπογραμμίζει τη διαφορά

⁸⁶ GMS 1: *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites*. London 1965.

μεταξύ των παράκτιων περιοχών και των πεδιάδων της θεσσαλικής ενδοχώρας. Αυτή η διαφοροποίηση οφείλεται, σύμφωνα με τον ερευνητή, σε κλιματικούς και γεωγραφικούς παράγοντες οι οποίοι ευνόησαν την οικονομική ανάπτυξη στην παράκτια περιοχή καθώς και την επικοινωνία της με την ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου. Λαμβάνοντας υπόψη την παρουσία του οψιανού από την Πρώιμη εποχή του Χαλκού και ακόμη νωρίτερα κατά τη διάρκεια της νεολιθικής εποχής είναι εμφανές ότι οι παράκτιες περιοχές ήταν σε επαφή με τους πολιτισμούς του Αιγαίου. Αυτή την επαφή αποδεικνύει καθαρά η θέση του οικισμού των Πευκακίων, η οποία φαίνεται να ήταν πάντα ένα λιμάνι κομβικής σημασίας στον κόλπο του Παγασητικού. Η ποσότητα της εισαγόμενης κεραμικής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ανάμεσα στην κεντρική και στη νότια Ελλάδα είχαν δημιουργηθεί ισχυροί δεσμοί. Λόγω της γεωγραφικής του θέσης ο πολιτισμός της παράκτιας ζώνης επηρεαζόταν περισσότερο από τους πολιτισμούς των νότιων περιοχών παρά από τον πολιτισμό της θεσσαλικής ενδοχώρας. Σύμφωνα πάντα με τον συγγραφέα εφόσον η Θεσσαλία ανήκε στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, σε αρκετά μεγάλη απόσταση από το κέντρο ή τα κέντρα από τα οποία ξεκίνησαν οι πολιτιστικές καινοτομίες, φαίνεται ότι δεν κατάφερε ποτέ να φθάσει το μέγεθος των καλλιτεχνικών επιδόσεων ή το επίπεδο της περίπλοκης κοινωνικής οργάνωσης που χαρακτηρίζουν την Αργολίδα ή τη Μεσσηνία. Εάν υπήρχε μία οποιαδήποτε κοινωνική οργάνωση αυτή θα υπήρχε μόνο στην περιοχή γύρω από τον κόλπο του Παγασητικού. Είναι ωστόσο δύσκολο να εκτιμηθεί η έκταση του εμπορίου και εν πάση περιπτώσει δεν φαίνεται να υπήρχε μια πολιτική οργάνωση αντίστοιχη με εκείνη της νότιας Ελλάδας.

Αντίθετα στο εσωτερικό της Θεσσαλίας, οι επιρροές υπήρξαν πιο αργές και τα αποτελέσματά τους παροδικά. Ο τοπικός πολιτισμός φαίνεται πιο συντηρητικός. Παρά το γεγονός ότι λείπουν τα πρώιμα μυκηναϊκά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, κάθε άλλο παρά αμφίβολο είναι ότι οι πολυάριθμοι οικισμοί της Μέσης εποχής του Χαλκού εξακολουθούν να κατοικούνται κατά την διάρκεια της ΥΕΧ. Δεν είναι ξεκάθαρο εάν η χειροποίητη ντόπια κεραμική συνυπήρξε με τη μυκηναϊκή κεραμική της Υστεροελλαδικής ΙΙΑ-Β. Μετά από κάποια χρονική περίοδο αντικαταστάθηκε εντελώς από τη δεύτερη παρόλο που υπάρχουν κάποιες ενδείξεις οι οποίες θα υποστήριζαν την πρώτη υπόθεση. Η ύπαρξη των μυκηναϊκών ταφικών εθίμων αποδεικνύει την ύπαρξη εμπορικών συναλλαγών. Όμως η παρουσία του μυκηναϊκού πολιτισμού δεν φαίνεται να είναι βαθιά ριζωμένη, εκτός μιας ή δύο περιπτώσεων.

Το 1985 η Α. Μπάτζιου –Ευσταθίου δημοσιεύει την ανασκαφή του νεκροταφείου της Ιωλκού (Βόλος)⁸⁷ Στην εισαγωγή κάνει ένα μικρό ιστορικό των ερευνών όσον αφορά στο νεκροταφείο, ενώ στη συνέχεια δίνει ακριβείς περιγραφές των τάφων και των κτερισμάτων. Οι μυκηναϊκοί τάφοι χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική ΙΒ/ ΙΙΑ1 περίοδο, εξαιρούνται δύο τάφοι οι οποίοι χρονολογούνται κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΑ2 περίοδο. Προβληματίζεται γύρω από το γεγονός ότι δεν αποκαλύφθηκαν ταφές οι οποίες να χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική ΙΙΒ ή ΥΕΙΙΙΓ. Δίνει δύο πιθανές εξηγήσεις: η πρώτη είναι ότι αυτό οφείλεται στην τύχη, δεδομένου των προϋποθέσεων που έγινε η ανασκαφική έρευνα του νεκροταφείου, η δεύτερη ότι πιθανόν ο οικισμός στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο να είχε υποστεί κάποια συρρίκνωση κατά τις περιόδους αυτές. Όσον αφορά στα κτερίσματα έφερε στο φως τριάντα δύο (32) αγγεία. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για αγγεία τυπικά της Θεσσαλίας. Εξαιρεση αποτελεί η γεφυρόστομη πρόχους η οποία φέρει διάκοσμο της Υστερομινωικής ΙΒ. Αυτόν τον τύπο τον συναντάμε μόνο στην νότια Ελλάδα. Σύμφωνα με τους J.N. Coldstream και G.L. Huxley πρόκειται για αγγεία εισαγωγής από την Κρήτη. Αντίθετα ο Ph. Betancourt υποστηρίζει ότι τα αγγεία αυτά μιμούνται τα κρητικά πρωτότυπα αλλά δεν φαίνεται να έχουν κατασκευασθεί στην Κρήτη. Για τους ανωτέρω λόγους η Μπάτζιου ζήτησε να γίνουν αναλύσεις της σύστασης της αργίλου στο εργαστήριο Fitch της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών. Παρόλο που η προέλευση της αργίλου μπορεί να είναι από την Αργολίδα, την Κόρινθο ή από τον Παγασητικό κόλπο, η ανασκαφέας είναι της άποψης ότι πρόκειται για εισηγμένη κεραμική, διότι αυτός ο τύπος διακόσμου δεν απαντά στην περιοχή.

Το ίδιο έτος (1985) η Isabelle Séguy υποστηρίζει τη διδακτορική της διατριβή με τίτλο «*Les pratiques funéraires en Grèce Centrale et en Thessalie au Bronze Récent III*»⁸⁸. Στο κεφάλαιο το οποίο αφορά στη Θεσσαλία, μετά από μία γεωγραφική παρουσίαση της περιοχής, κάνει μία γενική παρουσίαση των νεκροταφείων και των τάφων προσθέτοντας τις αντίστοιχες βιβλιογραφικές αναφορές. Παρατηρεί ότι η επιφανειακή έρευνα στην Θεσσαλία είναι αρκετά δυσανάλογη. Το δυτικό τμήμα, δηλαδή οι νομοί Καρδίτσας και Τρικάλων έχουν πολύ λίγο ερευνηθεί σε σχέση με το ανατολικό τμήμα. Συνεπώς οι γνώσεις μας για τους οικισμούς της Ύστερης εποχής Χαλκού είναι ελλιπείς. Σύμφωνα με την Séguy⁸⁹ ο μυκηναϊκός πολιτισμός έχει για τα

⁸⁷ ΑΔ 40, 1985, Μελέτες, 17-70.

⁸⁸ Thèse a l'Université de Paris I sous la Direction de R. Treuil, Octobre 1985.

⁸⁹ Ο.π.133-134.

καλά εισαχθεί στην Θεσσαλία, αλλά η κοινωνική και οικονομική οργάνωση δεν επετεύχθη στον ίδιο βαθμό με εκείνο που γνωρίζουμε στη νότια Ελλάδα. Η μυκηναϊκή γραφειοκρατική οργάνωση δεν αποδεικνύεται παρά μόνο για το μέγαρο της Ιωλκού το οποίο βρίσκεται στην παράκτια ζώνη. Όσον αφορά στο εσωτερικό δημιουργείται η εντύπωση ότι υπήρχαν πολλά κέντρα ήσσονος σημασίας. Από τη μελέτη της αρχιτεκτονικής, των τάφων και των κτερισμάτων εικάζει ότι οι μετακινήσεις του πληθυσμού καθώς και οι ζώνες επιρροής θα μπορούσαν να ακολουθούν την εμφάνιση των θαλαμοειδών και των θολωτών τάφων. Δεδομένου ότι η αναλογία των θαλαμοειδών τάφων ελαττώνεται ξεκάθαρα όσο απομακρυνόμαστε από τα κύρια κέντρα του μυκηναϊκού πολιτισμού, δεν απομένουν παρά οι θολωτοί τάφοι να χρησιμεύουν σαν σημείο αναφοράς της παρουσίας του μυκηναϊκού πολιτισμού στη βόρεια και δυτική Ελλάδα. Στη Θεσσαλία μόνο ένα τμήμα του πληθυσμού υιοθετεί τα καινούργια ήθη ταφής. Συνυπάρχουν λοιπόν οι παλαιότεροι τρόποι ταφής όπως οι ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους καθώς και οι τύμβοι. Σύμφωνα με τη Séguy οι τάφοι με μνημειώδη χαρακτηριστικά είτε ανήκουν σε μυκηναίους έποικους είτε σε επιφανείς γηγενείς (στρατιωτικούς ή εμπόρους) επηρεασμένους από τα νέα ταφικά ήθη τα οποία και υιοθέτησαν. Η Θεσσαλία χωρίζεται σε δύο τμήματα : την παράκτια⁹⁰ όπου βρίσκονται οι πιο σημαντικοί οικισμοί, όπως ο Βόλος, ο Πτελεός, οι οποίοι βρίσκονται σε άμεση σχέση με τα κέντρα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Αυτοί οι οικισμοί θα μπορούσαν να είναι οι γέφυρες αυτού του πολιτισμού ο οποίος εισχωρεί στη συνέχεια στην ενδοχώρα.⁹¹ Από την άλλη, το εσωτερικό της Θεσσαλίας, δίνει την εικόνα μιας λιγότερο ιεραρχικά δομημένης περιοχής με διασκορπισμένα μικρά κέντρα όπου εξακολουθεί η γεωκτηνοτροφική παράδοση.

Το 1988 ο Κ. Γαλλής⁹² δημοσίευσε ένα άρθρο το οποίο αφορούσε δύο όστρακα τα οποία βρήκε κατά τη διάρκεια τοπογραφικών ερευνών. Το ένα προέρχεται από τους Γόννους και το άλλο από την Κυπάρισσο⁹³ Το πρώτο προερχόταν από ένα αρκετά μεγάλο αγγείο. Στην εσωτερική του επιφάνεια είναι

⁹⁰ Όλοι οι ερευνητές του θεσσαλικού χώρου έχουν την τάση να ονομάζουν παράκτια θεσσαλική ζώνη τις ακτές του Παγασητικού κόλπου, ξεχνώντας συστηματικά ή παραβλέποντας ίσως τις βορειοανατολικές ακτές της Θεσσαλίας οι οποίες δεν αναφέρονται ποτέ, σαν να μην υπάρχουν.

⁹¹ Ο.π. 390.

⁹² *Αρχαιολογία* 29, 1988, 58-63.

⁹³ Αυτά τα δύο χωριά βρίσκονται στην ανατολική θεσσαλική πεδιάδα. Το πρώτο οι Γόννοι βρίσκονται κοντά στην κοιλάδα των Τεμπών και αναφέρεται από πολλούς ερευνητές. (Stählin : Die Hellenische Thessalien 32 κ.ε., Alin 139). Το δεύτερο, η Κυπάρισσο είναι γνωστή από τις επιφανειακές έρευνες του Κ. Γαλλή.

χαραγμένο ένα κοινό σύμβολο της κυπρομινωικής γραφής. Συνήθως αυτό το σύμβολο βρίσκεται μόνο του όπως στην περίπτωση του αμφορέα ο οποίος βρέθηκε στον τάφο III του Minet-El-Beida στην Ras Shamra. Το συναντάμε επίσης στις επιγραφές της τράπεζας προσφορών της Σύμης Βιάννου στην Κρήτη⁹⁴. Το δεύτερο εκείνο που βρέθηκε στην Κυπάρισσο προέρχεται από το χείλος πίθου. Σε αυτή την περίπτωση το σύμβολο έχει χαραχθεί μετά το ψήσιμο. Πρόκειται για ένα σύστημα από οριζόντιες και εγκάρσιες γραμμές. Αυτό το σύστημα γραμμών το βρίσκουμε ως αριθμητικό σύμβολο στις πινακίδες με κυπρομινωική και μυκηναϊκή γραφή (Γραμμική Β). Αυτές οι γραμμές ακολουθούνται από ένα τετράγωνο σύμβολο, αλλά λόγω του ότι το όστρακο είναι σπασμένο σε αυτό ακριβώς το σημείο δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε εάν η επιγραφή συνεχιζόταν.

Το 1990 οι αρχαιολόγοι της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ Β. Αδρύμη, Ζ. Μαλαकाσιώτη και Α. Μπάτζιου Ευσταθίου στο άρθρο τους με τίτλο «Η Μυκηναϊκή Μαγνησία» αναφέρονται στην τοπογραφία της μυκηναϊκής Μαγνησίας, βασιζόμενες στα αρχαιολογικά δεδομένα είτε από ανασκαφές είτε από επιφανειακές έρευνες. Σύμφωνα με τις συγγραφείς η περιοχή του Βόλου ήταν μία από τις σημαντικότερες, ίσως η πιο σημαντική κατά τη διάρκεια της YEX. Αναφέρονται σε έναν αριθμό οικισμών οι οποίοι είχαν συνεχή κατοίκηση από την Νεότερη Νεολιθική ως το τέλος της YEX. Πρόκειται για τους οικισμούς του Διμηνίου, των Πευκακίων, των Παλιών(Βόλος) και των Φερών όπου έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφικές έρευνες, τον Κάτω Μαυρόλοφο και τον Πτελεό, γνωστούς για τους τάφους τους και τέλος τους οικισμούς όπως η Πέτρα, η Μαγούλα Αϊδονιώτικη, η Μαγούλα Αλμυριώτικη, ο Πύρασος, οι Φθιώτιδες Θήβες, η Φυλακή, η Κεφαλά (Σκιάθος) και ο Στάφυλος (Σκόπελος).

Το ίδιο έτος (1990) η Φ. Δακορόνια⁹⁵ στο συνέδριο που διεξήχθη στην Λυών ανακοινώνει τις έρευνες που αφορούν στις περιόδους YEX και εποχή του Σιδήρου της κοιλάδας του Σπερχειού και των παρακείμενων περιοχών όπου αναφέρεται επίσης στο Νέο Μοναστήρι και στις γύρω περιοχές. Στο ίδιο συνέδριο ο Τσουκνίδα⁹⁶

⁹⁴ Πρόκειται για το σύμβολο CM 102. Σύμφωνα με τον N. Hirschfeld (1993) πρόκειται για σφραγίσματα Κυπρίων κεραμοποιών. Αυτά τα σύμβολα χαρασσόταν μετά το ψήσιμο. Στην περίπτωση των Γόννων σύμφωνα με τον Γαλλή το σύμβολο είχε χαραχθεί πριν το ψήσιμο. Εκτός από τις δύο αυτές περιπτώσεις των οποίων δεν γνωρίζουμε το στρωματογραφικό πλαίσιο οι υπόλοιπες γνωστές περιπτώσεις για την ηπειρωτική Ελλάδα χρονολογούνται κατά την Υστεροελλαδική IIIB περίοδο.

⁹⁵ Στο συνέδριο *La Thessalie* **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.** A2, : 233-242

⁹⁶ Ο.π.109-124

δημοσιεύει τα αποτελέσματα τοπογραφικής μελέτης γύρω από την αρχαία Πρόερνα⁹⁷, την οποία διενέργησε κατά το χρονικό διάστημα 1983-1990. Παρουσιάζει έναν πίνακα με όλους τους οικισμούς που εντόπισε στην περιοχή, καθώς και τις χρονολογικές φάσεις στις οποίες αυτοί ανήκουν, από τη Νεολιθική εποχή μέχρι την YEX. Το 1994 περισυλλέγει από τις μαγούλες γύρω από την πόλη του Παλαμά, αρχαιολογικό υλικό το οποίο χρονολογείται από Νεότερη Νεολιθική έως τη μυκηναϊκή εποχή.⁹⁸

Στη διδακτορική της διατριβή⁹⁹ την οποία υποστήριξε το 1998 στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, η Α. Μπάτζιου Ευσταθίου υποστηρίζει ότι και οι τρεις γνωστοί μυκηναϊκοί οικισμοί της Μαγνησίας, το Κάστρο (Παλιά) του Βόλου, το Διμήνι και τα Πευκάκια, έχουν κτιστεί στις παρυφές λόφων και οι τοίχοι για τους οποίους υπέθεταν ότι πιθανόν να πρόκειται για τμήματα οχυρώσεων δεν είναι παρά τοίχοι αντιστήριξης για την καλύτερη διεύθυνση του ελάχιστου εκμεταλλεύσιμου χώρου των λόφων. Όσον αφορά στην κοινωνικό-οικονομική οργάνωση, φαίνεται ότι και στους τρεις οικισμούς βασιζόταν σε μία οικονομία περισσότερο γεωκτηνοτροφική, διότι γύρω τους υπήρχε γη για γεωργικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία. Ο ένας από τους τρεις οικισμούς, αυτός των Πευκακίων ο οποίος βρίσκεται κοντά στη θάλασσα, ανέπτυξε επίσης δραστηριότητες σε σχέση με τη θάλασσα και το εμπόριο. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβαίνει και με τον οικισμό του Κάστρου, ο οποίος δεν ήταν δίπλα στην θάλασσα αλλά δεν ήταν και μακριά από αυτή. Μπορούμε να συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι δύο προαναφερόμενοι οικισμοί ήταν αυτόνομοι, διότι από τη μία πλευρά είχαν οφέλη από τα γεωργικά και δασικά προϊόντα και από την άλλη απολάμβαναν τα οφέλη της θαλάσσιας επικοινωνίας. Είναι πιθανόν ότι ανάμεσα στους τρεις οικισμούς υπήρχε μία σχέση πολιτικό-οικονομικής εξάρτησης, η οποία καθορίζεται από τη γεωφυσική τους θέση, λόγω του ότι το Διμήνι ήταν αρκετά απομακρυσμένο από τη θάλασσα σε αντίθεση με τους άλλους δύο οικισμούς οι οποίοι είχαν άμεση πρόσβαση. Εάν δεχθούμε, σύμφωνα πάντα με την Μπάτζιου ότι οι θολωτοί τάφοι ήταν ένδειξη πλούτου και ότι ανήκαν σε μέλη της άρχουσας τάξης οι περιπτώσεις του Κάστρου (Βόλος) και του

⁹⁷ Πρόερνα είναι το όνομα του Νέου Μοναστηρίου (Φθιώτιδα). Σε πολλές δημοσιεύσεις διαχωρίζεται το Νέο Μοναστήρι (Πρόερνα-Γυναικόκαστρο) και το Νέο Μοναστήρι –Ταψί σαν δύο διαφορετικοί οικισμοί. Στην πραγματικότητα πρόκειται για τον ίδιο οικισμό. Γυναικόκαστρο και Ταψί είναι δύο διαφορετικά ονόματα της ίδιας Μαγούλας.

⁹⁸ ΑΔ 49,1994, Χρονικά Β1, 333-334.

⁹⁹ Μπάτζιου-Ευσταθίου, 1998

Διμηνίου είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της κυκλικής εναλλαγής της εξουσίας. Ο θολωτός τάφος γνωστός σαν Καπακλί χρονολογείται στην Υστεροελλαδική ΙΙΑ2 περίοδο, ενώ εκείνοι του Διμηνίου είναι νεότεροι και χρονολογούνται κατά τις Υστεροελλαδική ΙΙΑ2-ΙΙΒ περιόδους. Σύμφωνα με την Μπάτζιου, η εξουσία σε μία δεδομένη χρονική στιγμή πέρασε από τον οικισμό του Κάστρου στον οικισμό του Διμηνίου. Γύρω στις αρχές της Υστεροελλαδική ΙΙΓ περιόδου, οι οικισμοί του Διμηνίου και των Πευκακίων εγκαταλείφθηκαν, σε αντίθεση με τον οικισμό στο Κάστρο οποίος εξακολουθεί να κατοικείται μέχρι και το τέλος της Κλασικής Εποχής. Όσον αφορά τους οικισμούς του Κάστρου και των Πευκακίων, φαίνεται ότι οι δύο είχαν ένα πλούσιο πολιτιστικό υπόβαθρο το οποίο τους βοήθησε να κρατήσουν τις παραδόσεις τους. Μπόρεσαν να δεχθούν ταυτόχρονα τις πολιτικό-οικονομικές αλλαγές του μυκηναϊκού πολιτισμού, ήδη από την Υστεροελλαδική Ι. Τα αρχαιολογικά δεδομένα και η στρωματογραφία διαβεβαιώνουν και ο οικισμός του Κάστρου ήταν σε πλήρη άνθιση κατά την ΥΕΧ. Στον οικισμό του Κάστρου αναγνωρίστηκαν στρώματα τα οποία χρονολογούνται σε όλη την διάρκεια της Υστεροελλαδική ΙΙΓ.¹⁰⁰ Σύμφωνα με τα στρωματογραφικά δεδομένα και την κεραμική, η ΙΙΓ περίοδος χωρίστηκε σε τρεις φάσεις. Την Πρώιμη, τη Μέση και την Ύστερη. Οι δύο τελευταίες φάσεις υποδιαιρούνται η καθεμία σε δύο φάσεις την Α και Β. Το πέρασμα από την μία φάση στην άλλη έγινε μετά από μία μεγάλη πυρκαγιά η οποία διαπιστώθηκε σε όλα τα διαδοχικά δάπεδα και στοιχειοθετείται από τα καμένα ξύλα και πλιθιά. Οπότε όπως στο Λευκαντί, στο Κάστρο επίσης έχουμε πέντε φάσεις της ΙΙΓ περιόδου. Η κοινή φάση του οικισμού του Κάστρου και του οικισμού του Λευκαντί είναι εκείνη της Υστεροελλαδική ΙΙΓ Μέσης, φάση Β, όπου έχουμε την εμφάνιση του εικονογραφικού ρυθμού, περίοδο κατά την οποία ο οικισμός του Κάστρου γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη.

Στο 2^ο ΑΕΘΣΕ (2006) οι Αδρύμη-Σισμάνη και Αλεξάνδρου¹⁰¹ παρουσίασαν την ανασκαφή θολωτού μυκηναϊκού τάφου στην θέση Καζανάκι της πόλης του Βόλου. Κατά τη διάρκεια εργασιών κατασκευής της περιφερειακής οδού Βόλου, τον Ιανουάριο του 2004, αποκαλύφθηκε ένας ακέραιος μυκηναϊκός θολωτός τάφος. Ο τάφος είχε κατασκευασθεί σε ένα λεπτό στρώμα κατοίκησης της Τελικής Νεολιθικής περιόδου σε αλουβιακές επιχώσεις του ποταμού Ξηριά. Ο τάφος αποτελείται από τη θόλο η οποία είναι χτισμένη με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες κατά το εκφορικό

¹⁰⁰ Μπάτζιου-Ευσταθίου, 1999

¹⁰¹ Αδρύμη-Σισμάνη - Αλεξάνδρου 2009, 133-144.

σύστημα και διαμορφώνεται ελαφρώς κυψελοειδώς. Έχει διάμετρο 6,70μ. και ύψος της είναι 6,40μ. Από το στόμιο μήκους 3,85μ. πλάτους 1,50μ. και από τον δρόμο, που ερευνήθηκε σε μήκος 8μ. λόγω της μη απαλλοτρίωσης άλλης έκτασης. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν οστά 7 νεκρών τα οποία μαζί με τα κτερίσματα τους, εκτέθηκαν σε πυρά. Τα υπολείμματα της πυράς, των οστών και των κτερισμάτων, σαρώθηκαν αδιακρίτως μέσα σε τρεις λακκοειδής τάφους που βρέθηκαν στο εσωτερικό της θόλου, οι οποίοι σκεπάστηκαν με τις καλυπτήριες πλάκες και εν συνεχεία σφραγίστηκαν με άργιλο. Ότι απέμεινε τοποθετήθηκε σε αβαθείς περιμετρικούς λάκκους χωρίς ιδιαίτερη προσοχή, ενώ μέρος του υλικού αυτού διασκορπίστηκε σε όλο το δάπεδο της θόλου. Εμφανή ίχνη πυράς διατηρούνται στις παρειές της θόλου, κυρίως κοντά στο στόμιο του τάφου, και δείχνουν ότι η πυρά έλαβε χώρα εντός του τάφου και μάλιστα σε συγκεκριμένη θέση. Με βάση την κεραμική ο θολωτός τάφος στη θέση Καζανάκι χρησιμοποιήθηκε από την αρχή της Υστεροελλαδική ΙΙΑ1 έως το τέλος της ΙΙΑ2.

Το ανθρωπολογικό οστεολογικό υλικό από τον μυκηναϊκό τάφο στην θέση Καζανάκι Βόλου μελετήθηκε και ανακοινώθηκε στο ίδιο συνέδριο από την παλαιοανθρωπολόγο Α. Παπαθανασίου¹⁰². Κανένας σκελετός δεν σώζεται ακέραιος ή αρθρωμένος σε ανατομική θέση. Εκτός από το θρυμματισμό των οστών, εντυπωσιακή είναι και η διασπορά των οστών του ιδίου ατόμου σε όλη την έκταση του τάφου. Η κατάσταση στην οποία βρέθηκαν τα οστά είναι αποτέλεσμα καύσης. Τόσο το χρώμα όσο και η υφή των οστών που έχει μείνει σχεδόν αναλλοίωτη, υποδηλώνουν ότι τα συγκεκριμένα οστά υπέστησαν καύση σε θερμοκρασία 200 με 400 βαθμών Κελσίου, μικρής διάρκειας, πιθανότατα με σχετική έλλειψη οξυγόνου, ενώ η απουσία μικρορωγμών υποδηλώνει ότι η σάρκα που περιέβαλε τα οστά είχε αποσυντεθεί πριν αυτά καούν. Ο συγκεκριμένος τύπος καύσης ονομάζεται και κάπνισμα. Η εκτίμηση του ελάχιστου αριθμού ατόμων που αντιπροσωπεύονται από τα ανεσκαμμένα σκελετικά κατάλοιπα είναι εννέα εκ των οποίων οι έξι είναι ενήλικοι και τρεις ανήλικοι, κάτω των 18 ετών. Ο μέσος όρος ύψους για τους άνδρες είναι 1.72 μ. και για τις γυναίκες 1.59μ. που συμφωνεί με τα δημοσιευμένα μεγέθη για την περίοδο αυτή.

¹⁰² Παπαθανασίου 2009, 151-161.

Η Β. Eder¹⁰³ με αφορμή τη μελέτη της η οποία αφορά στις σφραγίδες και τα σφραγίσματα της νότιας Ελλάδας καθώς και της δυτικής, κεντρικής και βόρειας Ελλάδας μέχρι και τον Όλυμπο, σε ανακοίνωσή της στο 2^ο ΑΕΘΣΕ έθιξε το θέμα της περιφέρειας του μυκηναϊκού κόσμου. Η Θεσσαλία διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στη διερεύνηση αυτού του μοντέλου. Η Β. Eder είναι από τους λίγους ερευνητές που συνειδητοποιούν ότι το κενό στη δυτική Θεσσαλία αντανακλά περισσότερο το επίπεδο της έρευνας, και ότι οι μελλοντικές αρχαιολογικές έρευνες πολύ πιθανόν να ξεπεράσουν αυτό το εμπόδιο και να καλυφθεί αυτό το κενό. Η κατανομή των σφραγίδων είναι μία ένδειξη της εδαφικής έκτασης στην οποία ασκείται πολιτικός και οικονομικός έλεγχος από το μυκηναϊκό ανακτορικό σύστημα. Κάνοντας εκτενή αναφορά στα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού της ΥΕΧ της δυτικής, κεντρικής και βόρειας Ελλάδας και τις απαραίτητες συγκρίσεις με εκείνον της νότιας Ελλάδας για να καταλήξει σε κάποια συμπεράσματα γύρω από την έννοια του κέντρου και της περιφέρειας. Αυτό το μοντέλο απαιτεί δυναμικές και εντατικές ανταλλαγές ανάμεσα στους δύο τομείς και μπορεί να προβεί χρήσιμο στην περιγραφή των αμφίπλευρων πολιτικό-κοινωνικό-οικονομικών σχέσεων. Παρόλο που η σχέση τους είναι ασύμμετρη, το ένα τμήμα του συστήματος εξαρτάται από το άλλο και κανένα από τα δύο δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχε το άλλο. Η περιφέρεια δεν έχει διοικητική δύναμη και οι τοπικοί άρχοντες βρίσκονται σε συνεχή ζήτηση για τα προϊόντα που παράγονται και παρέχονται από το κέντρο. Οι ανομοιότητες που παρατηρούνται σε σχέση με τη δαπάνη για την κατασκευή των τάφων, καθώς και η ποικιλία των κτερισμάτων επιβεβαιώνουν τις ανισότητες ως προς τη συσσώρευση πλούτου. Όλες αυτές οι διαφορές μπορεί να είναι ο αντικατοπτρισμός των κοινωνικών διαφορών και να αποδεικνύουν την ύπαρξη μιας αρκετά έντονης κοινωνικής ιεραρχίας. Παρά τα περιορισμένα στοιχεία από τη δυτική και τη βόρεια Θεσσαλία, η κατανομή των θολωτών και θαλαμοειδών τάφων τεκμηριώνει ότι η Θεσσαλία, συμπεριλαμβανομένης και της κοιλάδας του Πηνειού είχε ενσωματωθεί στο πολιτιστικό δίκτυο της νότιας Ελλάδας και ήταν διαφοροποιημένη κοινωνικό-πολιτικά από τη Μακεδονία. Αυτό το μείγμα διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων οδηγεί στην υπόθεση ότι στην περίπτωση που υπήρχε μία οριακή ζώνη αυτή θα βρισκόταν μεταξύ των βορείων πεδιάδων της Θεσσαλίας και την κοιλάδα του Αλιάκμονα. Η Πιερία και η οροσειρά των Χασίων σχηματίζουν ένα τεράστιο

---

¹⁰³ Eder 2009, 113-131.

γεωγραφικό εμπόδιο μεταξύ δύο διαφορετικών κοινωνικό-οικονομικών συστημάτων, χωρίς όμως να εμποδίζεται η επικοινωνία μεταξύ των επιμέρους ομάδων. Τα γεωγραφικά εμπόδια χωρίζουν ουσιαστικά το άκρως στρωματοποιημένο πολιτικο-οικονομικό-κοινωνικό σύστημα του μυκηναϊκού κόσμου από τις μικρής κλίμακας διαφοροποιημένες κοινωνίες της YEX της Μακεδονίας. Την παρουσία των σφραγιδολίθων στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα η Eder τη θεωρεί σαν μία έκφραση του πολιτικό-οικονομικού ελέγχου εκ μέρους των μυκηναϊκών ανακτόρων. Οι δε σφραγίδες που βρέθηκαν στους κιβωτιόσχημους τάφους του Αγίου Δημητρίου αποτελούν απόδειξη ότι η περιοχή του Ολύμπου ήταν το βόρειο άκρο του λεγόμενου μυκηναϊκού οικονομικού και κοινωνικού συστήματος.

Συμπεράσματα- επιλογικές σκέψεις

Προσπαθήσαμε να κάνουμε μια αναδρομή στην έρευνα από τον 19ο αι έως και σήμερα που αφορά στη Θεσσαλία κατά την YEX. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι έχουν αναφερθεί όλες οι δημοσιεύσεις¹⁰⁴. Έγινε επίσης μία επιλογή των άρθρων και των ανακοινώσεων όσον αφορά στους τρεις υστεροελλαδικούς οικισμούς του μυχού του κόλπου του Παγασητικού, λόγω του ότι οι περισσότερες από τις εργασίες αυτές δεν προσθέτουν κάτι στις γνώσεις μας, διότι πρόκειται είτε για περιλήψεις είτε για επαναλήψεις των αναφερόμενων δημοσιεύσεων.

Αυτό που γίνεται ξεκάθαρο από το ιστορικό της έρευνας όσον αφορά στην YEX στην Θεσσαλία είναι η μη οργανωμένη έρευνα. Στην Θεσσαλία δεν υπήρξαν ποτέ μεγάλα, καλά οργανωμένα ερευνητικά προγράμματα. Οι ανασκαφικές έρευνες στην πλειοψηφία τους είναι συνέπεια σωστικών ανασκαφών και έγιναν υπό την επίβλεψη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Εκτός από τις ανασκαφές στους οικισμούς του Διμηνίου και των Πευκακίων, οι υπόλοιποι οικισμοί ή νεκροπόλεις αφέθηκαν στην τύχη τους και ακολούθησαν τη μοίρα όλων των σωστικών ανασκαφών. Η διεξαγωγή των ανασκαφικών ερευνών των οικισμών της YEX από αρχαιολόγους μη ειδικευμένους σε αυτή την εποχή, λόγω του μη διαχωρισμού των Εφορειών σε Εφορείες Προϊστορικών Αρχαιοτήτων και σε Εφορείες Κλασικών αρχαιοτήτων, συνεπάγεται την ελλιπή δημοσίευσή τους.

¹⁰⁴ Π.χ. Avila, A. J , Das Kuppelgrab von Volos-Kapakli, *Prähist. Zeitschr.* 58, 1983, 15–60, καθώς και όλα τα άρθρα και τις ανακοινώσεις της Αδρύμης που αφορούν στην πρόοδο των ανασκαφικών ερευνών στο Διμήνι, τις δημοσιεύσεις της Ελ. Φρούσου γύρω από την παρουσίαση και την χρονολόγηση των ανασκαφών του Νέου Μοναστηρίου..

Σίγουρα δεν πέρασε απαρατήρητη η εμμονή των αρχαιολόγων με τα ομηρικά έπη. Από τον Χρ. Τσουντα στον Δ. Ρ. Θεοχάρη και μέχρι τις μέρες μας ο « νηών κατάλογος» έγινε σημείο αναφοράς όσον αφορά στη μυκηναϊκή τοπογραφία στη Θεσσαλία. Όταν χύνεται μελάνη και τροφοδοτούνται συζητήσεις γύρω από την ακριβή θέση της Ιωλκού, εάν εκείνη είναι στο Διμήνι ή στα Παλιά (Βόλος)¹⁰⁵ γίνεται αμέσως κατανοητό ότι σε αυτή την περίπτωση η αρχαιολογική έρευνα δεν διέπεται από τις αρχές του επαγωγικού συλλογισμού, αλλά παραμένει πιστή στις αρχές της Πολιτισμικής- Ιστορικής Αρχαιολογίας. Το «πώς» και το «γιατί» δεν έχουν νόημα, αντίθετα υπερισχύει το «τι;», το «πού;» και το «πότε;». Αυτός ο τρόπος ερμηνείας όμως οδηγεί σε μονόδρομο. Δείχνει αδυναμία όσον αφορά στην ερμηνευτική προσέγγιση του υλικού πολιτισμού. Για παράδειγμα κάθε παραλληλόγραμμο μεγάλων διαστάσεων κτίριο, το οποίο έρχεται στο φως σε έναν οικισμό της ΥΕΧ, δεν είναι απαραίτητα ανάκτορο. Η ασυνείδητη πολλές φορές επίδραση της φαινομενολογίας επιδιώκοντας να εξαγάγει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της αντιληπτικής διαδικασίας και την οντότητα των εμπειριών του κάθε μελετητή έρχεται σε αντίθεση με τις δύο θεμελιώδεις αντιθέσεις της κλασικής ελληνικής σκέψης: το «είναι και φαίνεσθαι» και το «αλήθεια και δόξα».

Συγκεφαλαιώνοντας παίρνω το θάρρος να παραφράσω τον Κ. Καστοριάδη¹⁰⁶, τονίζοντας για ακόμη μία φορά ότι στην περίπτωση της Θεσσαλίας και ειδικότερα της δυτικής Θεσσαλίας «η εσφαλμένη αντίληψη οφείλεται σε λάθος ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων» και να αναρωτηθώ μήπως είναι καιρός να σταματήσουμε να αναπαράγουμε θεωρίες και να αναρωτηθούμε σοβαρά μήπως η συντυχία έφερε τη Θεσσαλία στα όρια του μυκηναϊκού κόσμου;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδρύμη –Σισμάνη 1999-2001 : Αδρύμη –Σισμάνη Β., Μυκηναϊκή Ιωλκός, *ΑΑΑ* 32-34, 71-100.

Αδρύμη –Σισμάνη 2004 : Αδρύμη –Σισμάνη Β., Le palais d'Iolkos et sa destruction. *BCH* 128-129 (2004-2005) Études.

¹⁰⁵ Βλέπε όλα τα άρθρα με τίτλο είτε Διμήνι, είτε Ιωλκός (Β. Αδρύμη, Α. Μπάτζιου, Μ. Ιντζεσίλογλου)

¹⁰⁶ C. Castoriadis, *La fausse compréhension due à une fausse proximité: Ce qui fait la Grèce, Séminaire du 10 Novembre 1982*, Paris 2004, 42

- Αδρύμη-Σισμάνη & Αλεξάνδρου 2009 : Αδρύμη-Σισμάνη Β. - Αλεξάνδρου Σ.,
Μυκηναϊκός θολωτός τάφος στην θέση Καζανάκι, 2^ο Αρχαιολογικό έργο στη
Θεσσαλία και Στερεά Ελλάδα 2006, 133-144.
- Αρβανιτόπουλος 1908 : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Ανασκαφαί και έρευναι εν Σικυώνι
και Θεσσαλία, *ΠΑΕ*, 145-220
- Αρβανιτόπουλος 1909 : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία,
ΠΑΕ, 131-171
- Αρβανιτόπουλος 1912 : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία
κατά το έτος 1912, *ΠΑΕ* 154-246 .
- Αρβανιτόπουλος 1914 α : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Θολωτός τάφος εν Καπακλί,
ΑΕ, 141.
- Αρβανιτόπουλος 1914 β : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Ανασκαφαί και έρευναι εν
Θεσσαλία και Μακεδονία κατά τα έτη 1913 και 1914, *ΠΑΕ*, 149-218.
- Αρβανιτόπουλος, 1915 : Αρβανιτόπουλος Α.Σ., Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία
ΠΑΕ, 131-200.
- Αρβανιτόπουλος 1925-1926 α : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Ανασκαφαί ιερού Θαυλίου εν
Φεραίς της Θεσσαλίας, *ΠΑΕ*, 37-42.
- Αρβανιτόπουλος 1925-1926 β : Αρβανιτόπουλος Α.Σ., Ανασκαφαί ιερού Θαυλίου εν
Φεραίς της Θεσσαλίας, *ΠΑΕ*, 115-117.
- Αρβανιτόπουλος (1947-1948) : Αρβανιτόπουλος Α. Σ., Οι Αργοναύται από του
μύθου εις την ιστορίαν διά της αρχαιολογίας, *Πολέμων* 3, 56-66.
- Βερδελής 1951: Βερδελής Ν. Μ., Ανασκαφικά έρευναι εν Θεσσαλία [1951], *ΠΑΕ*,
129-163.
- Βερδελής, 1952 : Βερδελής Ν. Μ., Ανασκαφικά έρευναι εν Θεσσαλία [1952], *ΠΑΕ*
164-204.
- Βερδελής 1953 : Βερδελής Ν., Ανασκαφικά έρευναι εν Θεσσαλία, *ΠΑΕ* , 120-132.
- Γαλλής 1992 : Κ. Γαλλής, *Άτλας Προϊστορικών οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής
Πεδιάδας*. Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών, Λάρισα.
- Θεοχάρης 1959 : Δ. Θεοχάρης, Πύρασος , *Θεσσαλικά Β*, 30-68.
- Θεοχάρης 1960 α : Θεοχάρης Δ., Ανασκαφαί εν Ιωλκώ, *ΠΑΕ*, 49-59.
- Θεοχάρης 1960 β : Θεοχάρης Δ., Μυκηναϊκά εκ Λαρίσης, *Θεσσαλικά Γ*, 47-56.
- Θεοχάρης 1961 : Θεοχάρης Δ., Ανασκαφαί εν Ιωλκώ, *ΠΑΕ*, 45-54.
- Θεοχάρης 1962 : Θεοχάρης Δ., Δοκιμαστική ανασκαφή εις Χασάμπαλι Λαρίσης.

Θεσσαλικά Δ, 35- 50.

Ιντζεσίλογλου 2011 : Ιντζεσίλογλου Μπ., A gold signet ring, three seal stones and a scarab from the Mycenaean Tholos tomb at Georgiko, Western Thessaly (Greece)

*CMS Beih.*8, 239-247

Κουρουνιώτης 1906: Κουρουνιώτης Κ., Ανασκαφή θολωτού τάφου εν Βόλῳ, *ΑΕ*. 211-240.

Μπάτζιου- Ευσταθίου 1985 : Μπάτζιου- Ευσταθίου Α., Μυκηναϊκά από την Νέα Ιωνία Βόλου *ΑΔ* 40(1985) Α Μελέτες.

Μαλακασιώτη 1992: Μαλακασιώτη Ζ., Θαλαμοειδής μυκηναϊκός τάφος στον Κάτω Μαυρόλοφο Αλμυρού, *Διεθνές Συνέδριο για την αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992 , 267- 272.

Μπάτζιου-Ευσταθίου 1998 : Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α., *Η Υστερη εποχή χαλκού στη περιοχή της Μαγνησίας το Κάστρο (παλιά) και τα Πευκάκια*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Α.Π.Θ.

Μπάτζιου-Ευσταθίου 1999: Μπάτζιου-Ευσταθίου Α., Η ΥΕΙΠΓ στο Κάστρο του Βόλου, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου 26-30 Σεπτεμβρίου Λαμία 1999*, 253-262

Οικονόμου 2006 : Οικονόμου Ι., Ανασκαφή στην Μαγούλα Παπουτσή Παλαμά, *3^ο Ιστορικό Συνέδριο Παλαμά, 24-25/06/2006*, υπό δημοσίευση.

Παπαδοπούλου – Θεοχάρη 1959: Παπαδοπούλου – Θεοχάρη Μ., Εκ της προϊστορικής Τρίκης, *Θεσσαλικά* 3, 69-79.

Παπαδοπούλου – Θεοχάρη 1973: Παπαδοπούλου – Θεοχάρη Μ., Πήλινο μυκηναϊκό άρμα από την Θεσσαλία. Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών Β, 235 -249.

Παπαθανασίου 2009: Παπαθανασίου Α. , Το ανθρωπολογικό οστεολογικό υλικό από τον μυκηναϊκό τάφο στη θέση Καζανάκι Βόλου, *2^ο ΑΕΘΣΕ* 2006, 151-161.

Πιλάλη-Παπαστερίου & Παπαευθυμίου – Παπανθίμου, 1983: Πιλάλη-Παπαστερίου Α. & Παπαευθυμίου – Παπανθίμου Κ., Νέα ανασκαφική έρευνα στο ιερό Φίλιας, *Ανθρωπολογικά* 4 , 49-67.

Στάης 1901: Στάης Β., Αι εν Διμίνι (Θεσσαλίας) ανασκαφαί, *ΠΑΕ*, 37-40.

Τζιαφάλιας & Ζαούρη 1994 : Τζιαφάλιας Α. - Ζαούρη Α., Από τη βόρεια Περραιβία ως την αρχαία Κραννώνα: Νεκροταφεία της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου. *Η Περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου Α΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*

- Λαμία, 143-152.
- Τσέλιος υ.δ. : Τσέλιος Χρ., Μαυρομμάτι Καρδίτσας. Νέα θέση YEX , *A.E.Θ.Σ.Ε.* 3 υπό δημοσίευση.
- Τσούντας 1899 : Τσούντας Χρ., Ανασκαφαί εν Θεσσαλία, *ΠΑΕ*, 101-102, 59-61.
- Τσούντας 1908: Χρ. Τσούντας, *Αι προϊστορικά ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, Αθήνα.
- Χατζηαγγελάκης 2007 : Χατζηαγγελάκης Λ., *Οδοιπορικό στα Μνημεία του Νομού Καρδίτσας*, Καρδίτσα.
- Alin 1962: Alin P., *Das Ende der mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland*, Studies in Mediterranean Archaeology, Lund.
- Béquignon 1931: Béquignon Y., *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique*, *BCH* 55, 450 – 522.
- Desborough 1964: Desborough V., *The Last Mycenaeans and their Successors*, Oxford.
- Dickinson 1981: Dickinson O. T. P. K., *Mycenaean Greece*. Park Ridge.
- Hansen 1933: Hansen H. D., *Early Civilization in Thessaly*. Baltimore.
- Heurtley & Skeat 1930-31: W.A. Heurtley - T.C. Skeat, *The Tholos Tombs of Marmariani*, *BSA* 31, 1-55.
- Hirschfeld 1993. Hirschfeld N : Incised Marks (Post-Firing) on Aegean Wares. Zerner C., Zertter P. and Winder J. (επιμ.) *Proceedings of the International Conference 'Wace and Blegen: Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age 1939 1989'*, Held at the American School of Classical Studies at Athens, December 2-3 1989. Amsterdam: 311-318.
- Hunter 1953: Hunter A.G., *The Bronze Age in Thessaly and its Environs with Special Reference to Mycenaean Culture* (αδημοσίευτη διατριβή, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης).
- Feuer 1983: Feuer B., *The Northern Mycenaean Border in Thessaly*. BAR-IS 176. Oxford.
- Feuer 1999: Feuer B., The Mycenaean Periphery: Some Theoretical and Methodological Considerations, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Α' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, 25–29 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1994. Πρακτικά*, 7–14, Λαμία 7-14.
- Kilian 1976 : Kilian Kl., Der Siedlungshugel Bunar Bashi bei Sikourion, *Die*

- Deutschen Ausgrabungen auf Magulen um Larisa in Thessalien 1966*, Bonn 65-71.
- Lolling 1884 : H .G. Lolling, *Mittheilungen aus Thessalien, Athenische Mitteilungen*, 97-116.
- Lolling & Wolters 1886: H. G. Lolling & P. Wolters, *Das Kuppelgrab bei Dimini, Athenische Mitteilungen*, 435–443.
- Lolling & Wolters 1887: H. G Lolling - P. Wolters, *Das Kuppelgrab bei Dimini II. Athenische Mitteilungen*, 136–138.
- Maran 1992: Maran J., *Die Deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia –Magoula Thessalien, III, Die Mittlere Bronzezeit*, Bonn.
- Pelon 1976 : Pelon O., *Tholoi, Tumuli et Cercles Funéraires*, Paris.
- Séguy 1985: Séguy I., *Les pratiques funéraires en Grèce Centrale et en Thessalie au Bronze Récent III*. Thèse a l'Université de Paris I.
- Stählin 1924: Stählin F., *Das Hellenische Thessalien*, Stuttgart.
- Wace & Thompson 1909 : Wace A. & Thompson M.S., *Early civilisation in north Greece : preliminary report on excavations in 1909, Liverpool Annals 1909*, 152 κ.ε.
- Wace & Thompson, 1912 : Wace A. & Thompson M.S., *Prehistoric Thessaly*, Cambridge.
- Wolters 1889: P. Wolters, *Mykenische vassen aus dem nordlichen Griecheland, Athenische Mitteilungen*, 262-274

Καρδίτσα

Ιούνιος 2011